

HET SITE TEN DUINEN TE KOKSIJDE : ARCHEOLOGISCH, GEOLOGISCH, HISTORISCH

door

H. THOEN en L. MILIS

De geschiedenis van Koksijde is nauw verbonden met de geschiedenis van de grote cisterciënzerabdij Ten Duinen (XIIe-XVIIe eeuw). Het gehucht Sint-Idesbald ontleent trouwens zijn naam aan Idesbald, abt van 1156 tot 1167¹; een kleine kapel, door de laatste duinheren opgericht in 1819 ter nagedachtenis van Idesbald, zou gedurende lange tijd de enige aanwijzing zijn waar eens de befaamde Duinenabdij had gestaan².

Sinds 1949 worden op deze plaats systematische opgravingen ondernomen³, waardoor reeds een groot gedeelte van het middeleeuwse abdijkompleks werd blootgelegd⁴. Verrassend was de ontdekking van een begraafplaats met uitsluitend inhumatiegraven, die door de fundamenten van de XIIIe eeuwse abdijskerk werden doorsneden (*cfr.* fig. 1). Antropologisch onderzoek van de skeletresten bracht een hoofdzakelijk kort-schedelige bevolking aan het licht (brachycefalen). Volgens P. Schittekat, die de leiding heeft van de opgravingen te Koksijde, zou deze afstammen van de oorspronkelijke Gallo-Romeinse bevolking, die zich tijdens de zg. volksverhuizingen zou gehandhaafd hebben op een eiland midden de overstromde kustvlakte⁵, gedurende gans de Merovingische periode tot ze in de IXe eeuw zou zijn verdwenen ten gevolge van de invallen der Noormannen⁶. Deze hypotese, op louter antropologisch onderzoek gebaseerd, zou archeologisch zijn bevestigd door vondsten uit de Romeinse en uit de Merovingische periode. Terwijl de archeologen echter steeds zeer sceptisch hebben gestaan tegenover deze opvatting⁷, hebben de antropologen daarentegen kritiekloos deze stelling aanvaard en „*le cimetière franc*

(1) Over abt Idesbald zie vooral J. De Cuyper, *Idesbald van der Gracht*, Brugge, 1946.

(2) De Cuyper, *o.c.*, p. 129.

(3) *Cfr. infra.*

(4) De resultaten worden systematisch gepubliceerd in het tijdschrift *De Duinen. Bulletin van het wetenschappelijk en cultureel centrum van de Duinenabdij en de Westhoek.*

(5) Overstromingen van de zgn. Duinkerke 2-transgressie (*cfr. infra.*)

(6) Volgens P. Schittekat dateert de begraafplaats dus van de IVe tot de IXe eeuw. Zie vooral P. Schittekat, *Onder de duinen van Koksijde*, Koksijde, 1960, pp. 31-66; *Id.*, *De schat in het zand*, Brussel, 1966, pp. 87-106; *Id.*, *Problème posé par la présence d'une population de brachicéphales sur notre littoral durant le haut moyen âge*, *Annales de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique*, Congrès de Liège, 1968 (1969), pp. 315-321.

(7) Zie bv. H. Roosens in *Archeologie*, 1963, p. 89 en 1968, pp. 107-108; S.J. De Laet, H. Thoen & J.A. Trimpe Burger in *Helinium*, 10, 1970, p. 155; H. Thoen & J.A. Trimpe Burger in *Helinium*, 13, 1973, pp. 191 en 193.

de Coxyde" zowel op nationaal als internationaal vlak „bekend gemaakt”⁸.

Wij echter zijn van mening dat er geen enkel archeologisch bewijs voorhanden is om het grafveld van Koksijde te dateren uit de laat-Romeinse of uit de Merovingische tijd en dat de geologische opbouw van het site daarentegen wijst op een post-Merovingische periode. In het licht van deze nieuwe visie moet dan ook de historische problematiek in verband met het ontstaan en de vroegste evolutie van de abdij Ten Duinen worden herzien⁹.

I. ARCHEOLOGISCH

Zoals hoger gezegd hebben de systematische opgravingen van de Duinenabdij (sinds 1949)¹⁰ naast de imposante overblijfselen van de abdij

(8) We willen niet de waarde betwijfelen van het bepalen van de schedelindex en andere metingen voor zuiver *antropologisch* onderzoek. Hier echter onmiddellijk een *datering* aan vast knopen steunt op *apriorisme*: nl. dat de Gallo-Romeinse bevolking uit onze gewesten kortschedelig zou zijn en de Germaanse invallers langschedelig. Het vergelijkingsmateriaal van P. Schittekat uit Skandinavie, Duitsland en Frankrijk, zowel uit het Neolithicum, de IJzertijd, Romeinse en Merovingische periode (waarbij Franken, Alamannen, Bourgondiërs, Gepiden en zelfs Mongolen worden betrokken) (zie P. Schittekat, *De schat in het zand*, pp. 95-98), vormt nog geen afdoend bewijsmateriaal voor onze gewesten! Zelfs indien men over voldoende vergelijkingsmateriaal zou beschikken uit de onmiddellijke omgeving, mag men nooit dateren op antropologische gronden alleen. Nochtans neemt de wetenschappelijke antropologische literatuur de „Frankische” datering van Koksijde kritiekloos over: zie bv. H. Brabant, *Que nous apprend l'étude des maxillaires et des dents de squelettes exhumés à Coxyde* (Belgique), *De Duinen*, 1, 1960, 2, pp. 13-19; F. Twiesselmans & H. Brabant, *Les dents et les maxillaires de la population d'âge franc de Coxyde* (Belgique), *Bulletin du Groupement international pour la Recherche scientifique en Stomatologie*, 10, 1967, pp. 5-180; R. Dambrain, *L'achondroplasie. Etude cranio-faciale*, *Bulletin de la Société royale belge d'Anthropologie et de Préhistoire*, 80, 1969, pp. 69-86; Ch. Susanne, *Etude comparative d'un squelette d'achondroplase et d'un échantillon de squelettes normaux de la même population* (Coxyde, âge franc), *ibid.*, 80, 1969, pp. 165-185; *Id.*, *L'achondroplase de la population de l'âge franc de Coxyde* (Belgique), *Bulletin de l'Institut royal des Sciences naturelles de Belgique*, 46, 1970, 10; R. Orban, *Longueurs et indices de robustesse des os longs de la population d'âge franc de Coxyde* (Belgique), *Bull. Soc. royale belge d'Anthr. et de Préh.*, 81, 1970, pp. 157-173; Ch. Susanne, *De dwerg (achondroplase) van Koksijde (Duinenabdij, Franckische periode)*, *De Duinen*, nr. 12, 1972, pp. 126-132.

(9) De archeologische en geologisch-pedologische gegevens werden uitgewerkt door H. Thoen, de historische gegevens door L. Milis.

(10) Vóór 1949 was er reeds een onderzoek geweest in 1897-98 door J. Valckenaere, onderpastoor te Beerst, en G. Vallaëys uit Roeselare, met de steun van de *Société archéologique* van Brugge (zie K. Loppens, *De Geschiedenis van Koksijde en van de Abdij ter Duinen*, Woumen, 1930, p. 32; A. Viaene, *Het einde van de Duinenabdij te Koksijde*, *Biekorf*, 52, 1951, pp. 15-16). In 1908 en 1911 werden eveneens opzoekingen verricht door de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel (*Ann. Soc. d'Em. Bruges*, 62, 1912, p. 182; *Bull. Musées royaux d'Art et d'Hist.*, 10, 1911, p. 91). In beide gevallen kon heel wat bouw materiaal van de middeleeuwse abdij worden gerekupereerd, doch moeilijkheden met het grondwater bleek de grootste hinderpaal voor verder systematisch onderzoek. Ook de opzoekingen van K. Loppens in 1927-29 brachten weinig nieuwe gegevens, tenzij de bevestiging van de betrouwbaarheid van het schilderij van P. Pourbus, die in

ook een oudere bewoning aan het licht gebracht. We onderzoeken achterenvolgens het grafveld en de daarbij behorende nederzettingssporen.

1. *Het grafveld*

Bij het onderzoek van de noordelijke buitenmuur van de abdij in 1950 werden de eerste skeletgraven gevonden. Men kon vaststellen dat de graven waren verstoord geworden bij de aanleg van de fundamenten. Dit geeft ons als *terminus ante quem* voor het grafveld ca. 1200, toen een aanvang werd genomen met het bouwen van de grote abdijkerk¹¹.

Tot nog toe werd reeds een 1000-tal graven systematisch onderzocht. Het zijn alle inhumatiegraven, met algemene oriëntatie Oost-West, de voeten aan het Oost-einde. Veelal werden sporen van een houten bekisting aangetroffen. De grafkuil werd aangelegd in de zandige ondergrond¹², op een diepte van 0,50 tot meer dan 2 m onder het oud oppervlak, van ca. + 8 tot + 10 m. Oversnijding komt veelvuldig voor: in vele gevallen werden twee tot drie graven boven elkaar aangelegd, waarbij meestal de oudere graven werden verstoord. De skeletresten behoren zowel tot mannen, vrouwen als kinderen¹³.

opdracht van de abt van Ten Duinen in 1580 zijn vermaard schilderij van de Duinenabdij voltooid (origineel Groeninge-museum Brugge), toen de abdij reeds een ruïne was (K. Loppens, *o.c.*, pp. 32-33; *Id.*, *La région des Dunes de Calais à Knocke*, Coxyde, 1932, pp. 118-121; *Id.*, Beknopt overzicht van onze opzoekingen in de duinen en in de kustvlakte nabij Koksijde, *De Duinen*, 1, 1960, pp. 14-16). In 1949 werden de opgravingen hernomen door de opgravingsdienst van de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, onder leiding van J. Breuer; het verslag van dit eerste onderzoek werd gepubliceerd door L. Devliegheer, *De Duinenabdij te Koksijde*, Ikonografie en Archeologie, *Biekorf*, 61, 1960, pp. 193-228 = *Archaeologia Belgica* 50. Bij de ontdekking van het grafveld in 1950 werd beroep gedaan op antropologen (F. Twiesselmann); in 1952 werd P. Schittekat definitief met de leiding van de opgravingen belast.

(11) *Cfr. infra* historische gegevens.

(12) Dit wordt door P. Schittekat bestempeld als Flandriaans zand, wat we betwijfelen (*cfr. infra* geologisch-pedologische gegevens).

(13) Zie bv. *De Duinen*, 3, 1963, 6-7, p. 32, fig. 2 en p. 33, fig. 3. In de diepste graven werden de armen meestal gestrekt langs het lichaam teruggevonden, terwijl in het middenste en bovenste niveau ofwel één ofwel beide armen werden gekruist op de borst of op het bekken. We kunnen P. Schittekat echter niet meer volgen wanneer hij uit deze vaststelling volgende postulaten wil opbouwen: 1) hoe dieper de graven zijn aangelegd, des te ouder ze zijn; 2) gestrekte armen wijst op een heidens gebruik, gekruiste armen op een christelijk; 3) uit 1 en 2: de diepste graven zijn van heidenen, de andere van christenen (zie o.a. P. Schittekat, *De schat in het zand*, pp. 88-90; *Id.*, Problème posé, *Ann. Féd. Arch. Hist. Belg.*, 1968, pp. 316-318). Enkele voorbeelden: graf H. 27 is „...een van de vroegste graven, want het ligt in de onderste laag van het kerkhof en is dus uiterlijk uit de 6e eeuw” (*De Duinen*, 1, 1960, 2, p. 21); graf J. 6 „... bevond zich in de diepste laag, dus de oudste” (*ibid.*, 3, 1963, 6-7, p. 37); „*Les tombes de la série la plus ancienne soit 150 squelettes, diffèrent des précédentes par le fait qu'elles contiennent parfois des objets d'habillement, sans pouvoir parler toutefois de mobilier funéraire. Il s'agit évidemment de non-chrétiens...*” (*Ann. Féd. Arch. Hist. Belg.*, 1968, p. 318). In dit verband willen we trouwens wijzen op de opgravingen van de St.-Hermeskerk te Ronse, waar — in een ongeveer gelijkaardige situatie — kon worden uitgemaakt dat bij inhumatiegraven uit de IXe-Xe eeuw armen gestrekt langs het lichaam lagen (behoudens één enkele uitzondering), terwijl even-

De graven zijn opvallend arm aan grafgiften, in tegenstelling met wat men zou verwachten van een laat-Romeins of Merovingisch grafveld. Behalve de enkele Romeinse losse vondsten, waarover later, bevat heel het grafveld slechts één specifiek dateerbaar element, nl. twee scherven van een pot in grijs aardewerk, door P. Schittekat ten onrechte gedateerd als Merovingisch¹⁴. Het betreft immers grijs middeleeuws aardewerk, waarvan de eenvoudige rolstempelversiering wijst op ca. XIIIe-XIVe eeuw¹⁵. Ook de glazen kraal uit graf B.62¹⁶, het bronzen „ontharingstangetje” uit graf D.117¹⁷, en het ijzeren gordelgespje zijn zeker niet specifiek Merovingisch, maar de weinige vorm- en versieringselementen wijzen eveneens op een post-Merovingische datering¹⁸. Resten dan nog een 12-tal bronzen plaatjes, teruggevonden aan de buitenkant van het linker scheenbeen¹⁹ en die absoluut geen enkel dateringselement verschaffen.

2. De nederzettingssporen

Naast het grafveld werden er ook sporen van de daarbij behorende nederzetting gevonden. Zo kon onder de zuidelijke helft van het kloosterpand een gedeelte van een wellicht cirkelvormige houtkonstructie, afgebakend door paalgaten, worden opgetekend²⁰. Deze „hut” zou dateren uit de IXe eeuw²¹, doch ook hier zijn we slechts zeker van de *terminus ante quem*, geleverd door het XIIIe eeuwse kloosterpand.

Tot de nederzetting zou volgens P. Schittekat ook een afvalput behoord hebben, die even buiten de ZO-hoek van de begraafplaats werd teruggevonden. Een kuil, omheind door houten palen, bevatte scherven van 21 potten, die alle konden worden hersteld. Het materiaal zelf, eveneens door Schittekat in de IXe eeuw gedateerd²², is echter typisch grijs middeleeuws aardewerk dat globaal binnen de periode XIIIe-XIVe eeuw kan

wel kon worden vastgesteld dat begraving met *gekruste* armen *slechts* algemeen werd in de loop van de XIIIe eeuw (zie H. Roosens & J. Mertens, De oudheidkundige opgravingen bij St.-Hermeskerk te Ronse, *Kult. Jb. O.-VI.*, 1949, pp. 9-18).

(14) P. Schittekat, *Onder de duinen*, fig. 20 en 23; *Id.*, *De schat in het zand*, p. 92. De auteur fundeert zijn Merovingische datering alleen op het feit dat rolstempelversiering zou verdwenen zijn in de Karolingische tijd!

(15) Inlichtingen van A. Van Doorselaer en F. Verhaeghe (Seminarie voor Archeologie RUG). Zie bv. J.A. Trimpe Burger, Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw), *Berichten Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek*, p. 516, afb. 26b (type B 9 en B 16).

(16) P. Schittekat, *Onder de duinen*, fig. 15.

(17) *Ibid.*, fig. 15bis.

(18) Voor de glazen kraal met festoensiering uit graf B.62 zie bv. H. Arman, *Birka, I Die Gräber, Tafeln*, Uppsala, 1940, Taf. 120-124 (IXe-Xe eeuw). Vorm en versiering van het „ontharingstangetje” uit graf D.117 vinden we er eveneens terug (*Birka*, Taf. 171,11; zelfde versiering op gespen Taf. 26, 2 en 5).

(19) P. Schittekat, *Onder de duinen*, fig. 13.

(20) *De Duinen*, 4, 1964, 8-9, pp. 22-27, fig. 1-4 en pp. 109-111 (zie vooral plattegrond p. 24, fig. 2 met doorsnede p. 25, fig. 3).

(21) *Ibid.* We betwijfelen ten zeerste of de fragmenten van bewerkt been, waar-schijnlijk afkomstig van een hecht (*ibid.*, p. 27, fig. 4) en het enig dateringselement voor de „hut”, slechts typisch zouden zijn voor de IXe eeuw.

(22) P. Schittekat, *Onder de duinen*, fig. 30-32.

geplaatst worden, doch in geen geval vroeger²³. Dit kompleks behoort dus tot de abdiiperiode !

3. De Gallo-Romeinse vondsten

Alhoewel steeds opnieuw naar Gallo-Romeinse vondsten wordt verwezen om de oude nederzetting van Ten Duinen te doen opklommen tot in de Romeinse tijd, blijkt bij nader onderzoek dat dit slechts steunt op de vondst van een 2-tal scherven en enkele minder betrouwbare vondsten. Zo werd in de grafvulling van graf J. 6 een randscherfje gevonden van een *terra sigillata*-bord van het type Dragendorff 18/31²⁴. Het stuk is afkomstig van een Middengallische werkplaats en dateert uit de IIe eeuw ; de scherf vertoont lichte sporen van watererosie²⁵.

Interessant is verder de aardewerkscherf met inscriptie „HAVRE”²⁶. Aan deze vondst werd een speciale studie gewijd door P. Van Gansbeke, die de inscriptie determineerde als de imperatief van *haurire* („scheppen”, „putten”)²⁷. Volgens hem is de tekst gegrift op een fragment van een Romeins amfoor of *dolium* (voorraadpot) en zou de inscriptie dus dateren uit de laat-Romeinse (IVe eeuw) of uit de „eerste Merovingische tijden”²⁸. Bij nader onderzoek van het stuk zelf kwamen we echter tot volgende vaststellingen :

a) De inscriptie is aangebracht op een bodemfragment van een Romeins *mortarium*, volgens de techniek een importstuk uit de IIe of uit de IIIe eeuw na Chr.

b) De *mortaria* of wrijfschalen behoren tot de meest hard gebakken ceramiekproducten uit de Gallo-Romeinse periode. Tijdens het vervaardigen werden ze aan de binnenzijde bezet met kwartskeitjes en andere gesteentefragmenten, zodat het binnenoppervlak altijd zeer ruw is. Welnu, het fragment van Koksijde is zodanig door watererosie aangetast dat de breuken geen enkele scherpe kant vertonen en de sporen van gesteentebezetting volledig zijn verdwenen. De scherf is dus gedurende geruime tijd gerold, waardoor ze een bruinachtige patina heeft gekregen.

c) De inscriptie, als *graffito* aangebracht op de bolle zijde van het bodemfragment, doorbreekt de patina en is niet beschadigd. Er is dus geen onmiddellijk tijdsverband tussen het *mortarium*fragment en de inscriptie. Deze laatste is veel later (!) aangebracht op het stuk, nadat dit sterk door watererosie werd aangetast. Dit moet ontgensprekelijk in verband gebracht

(23) Zie bv. J.A. Trimpe Burger, *o.c.*, p. 522, afb. 33 en p. 523 : randvorm uit XIIIe-eerste helft XIVe eeuw ; I. Scollar, F. Verhaeghe & A. Gautier, *A medieval site (14th century) at Lampernisse (West Flanders, Belgium)*, Brugge, 1970, pl. V, 6-7.

(24) H. Dragendorff, *Terra Sigillata*, *Bonner Jahrbücher*, 96, 1895, pp. 18-155 en 99, 1896, pp. 54-163.

(25) Zie *De Duinen*, 3, 1963, 6-7, p. 42. Volgens P. Schittekat is het een Argonneproduct uit het eind van de IIIe of uit de IVe eeuw.

(26) Zie P. Schittekat, *Onder de duinen*, fig. 24.

(27) P. Van Gansbeke, Een Latijnse inscriptie te Koksijde, *De Duinen*, 1, 1960, pp. 30-33 (met 2 foto's). Over de betekenis van HAVRE zullen we het niet hebben, alhoewel er meerdere verklaringen voor kunnen gegeven worden.

(28) *Ibid.*

worden met de Duinkerke 2-transgressie, vermits Koksijde juist midden het grote zuidelijke inbraakgebied van deze transgressie ligt²⁹. De inscriptie dateert dus van na ca. VIIe/VIIIe eeuw, periode waarin de eindfase van Duinkerke 2 kan gesitueerd worden.

Verder vonden we nog de vermelding van „een scherf romeins rood aardewerk” (*terra sigillata?*) in graf 20 en „een brok romeins cement”, gevonden in de nabijheid van graf H.31³⁰.

Uit dit overzicht van de Gallo-Romeinse vondsten kunnen we besluiten :
 — dat het gering aantal stukken (slechts enkele scherven) zeker geen bewijs vormen voor een Romeinse nederzetting ter plaatse ;
 — dat de enkele aardewerkscherven gerold zijn en in de post-Romeinse periode door de activiteit van de Duinkerke 2-transgressie werden getransporteerd.

Uit kritisch onderzoek van de archeologische gegevens blijkt dat er totnogtoe geen enkel positief bewijs is geleverd dat er in de laat-Romeinse en Merovingische tijd (IVe tot VIIe/VIIIe eeuw) te Koksijde een nederzetting met begraafplaats was, vermits er geen enkel typisch Merovingisch voorwerp werd gevonden en de enkele vondsten uit de Romeinse tijd verspoeld en in middeleeuwse kontekst geremanieerd, dus niet *in situ*, werden aangetroffen³¹. De weinige dateringselementen uit het grafveld wijzen daarentegen op een post-Merovingische datering !

II. GEOLOGISCH

De ruïnes van de abdij Ten Duinen bevinden zich in het zuidelijk gedeelte van de plaats Maartenoom³², een brede panne midden de hoge duinen³³. Tijdens de bodemkartering in de periode 1947-49 werden de ruïnes zelf niet aangeboord ; ze lagen immers onder 3 tot 7 m duinzand³⁴, waarvan de duinkoppen + 15 tot + 17 bereikten³⁵. Deze duingronden

(29) *Cfr. infra.*

(30) *De Duinen*, 6, 1968, 11, p. 15 en 2, 1961, 3, p. 29. Voor een datering in de laat-Romeinse en „Frankische” tijd steunt P. Schittekat nog op de aanwezigheid van een bronzen mogelijk Romeinse munt (*De schat in het zand*, p. 93) en „een kussentje gemaakt uit kruiden”, dat een Gallo-Romeinse traditie zou zijn (*ibid.*). Een munt in een graf geeft slechts een *terminus post quem* (vgl. bv. de Romeinse munten in de IXe-Xe eeuwse graven van *Birka*) het tweede element wijst op een begrafenisritueel, zonder dat dit echter een chronologische precisering geeft.

(31) In verband met de Gallo-Romeinse vondsten is het enige wat met zekerheid kan gesteld worden, dat ze afkomstig zijn uit het door Duinkerke 2 overstroomde gebied. Dat ze echter in geen geval kunnen afkomstig zijn van een Romeinse woonlaag *in situ* onder de Duinenabdij, wordt voldoende verklaard door de geologische opbouw van het site.

(32) Zie topografische kaart kaartblad Oostduinkerke 11/8.

(33) *Ibid.* Zie ook bodemkaart kaartblad Oostduinkerke 35E. Vgl. ook K. Loppens, *De Geschiedenis van Koksijde*, p. 74.

(34) De boringen, in het duingebied gemiddeld slechts 1 per 5 ha., werden uitgevoerd tot op een diepte van 130 cm.

(35) Topografische kaart kaartblad Oostduinkerke 11/8.

zijn restanten van hoge duinen, die sedert het eind van de XVIe eeuw de ruïnes van de abdij hebben bedolven tijdens een ONO-migratie³⁶. Ze behoren hoofdzakelijk tot de serie droge duingronden (type B1) en geëgaliseerde middelmatig-vochtige duingronden (type C2)³⁷.

Belangrijker is echter de opbouw van de ondergrond. Volgens P. Schittekat bestaat deze uit flandriaans zand³⁸. Het oorspronkelijk oppervlak zou dus van atlantische ouderdom zijn (ca. 6000-3000 v. Chr.)! Deze flandriaanse opduiking zou, steeds volgens Schittekat, behoord hebben tot een flandriaans duingebied, dat zich zou hebben uitgestrekt van Nieuwpoort tot Malolles-Bains (Nord, Frankrijk) en dat door geen enkele transgressie zou zijn overstroemd³⁹.

Inderdaad, een laat-Romeinse en Merovingische datering (IVe-VIIIe eeuw) voor het pre-abdij-grafveld en de oude nederzetting is maar gewettigd door een pre- of vroeg-Romeinse datering van de ondergrond, die in elk geval de overstromingen van Duinkerke 2 had getrotseerd⁴⁰. Welnu, de weergave van het geologisch kader door P. Schittekat is volledig verkeerd. Vooreerst dient er op gewezen dat de oudste duinen in onze Belgische kustvlakte slechts van subboreale ouderdom zijn (3000-700 v. Chr.). Restanten hiervan zijn de zgn. oude binnenduinen van Adinkerke-Ghyvelde⁴¹. Middeluoude duinen, die gevormd werden tijdens de zgn. Romeinse regressie (Ie-IIIe eeuw), zijn slechts bewaard gebleven in het oostelijk gedeelte van de kustvlakte, nl. de zgn. middeluoude binnenduinen van Bredene, Klemskerke en Vlissegem⁴². Er is bijgevolg geen enkel oud (voor-Romeins) of middeluoud (vroeg-Romeins) duin aangeboord in de

(36) Dit houdt verband met het dynamisch karakter van de jonge duinen. Een treffend voorbeeld is de Hoge Blekker, de hoogste duin uit de Belgische duinstreek (+ 35), waarvan het centrum nu gelegen is ca. 1 km ten oosten van de Duinenabdij. Op het schilderij van P. Pourbus van 1580 wordt dit duinenkompleks echter gelokaliseerd ten westen van de abdij (zie L. Devliegher, *De Duinenabdij...*, kaart p. 204 nr. a en legende p. 226 nr. a). Op een plan van de abdij van ca. 1563 ligt de west-muur van het neerhof reeds bedolven onder *verwayde duunen*, terwijl de abdij bijna volledig omringd is door *duunen*, *verwayde duunen* en *streke vanden zande* (*ibid.*, kaart p. 200). K. Loppens heeft berekend dat de Hoge Blekker zich vanaf het eind van de XVIe eeuw tot zijn vastlegging in 1880 heeft verplaatst in ONO-richting met een snelheid van gemiddeld ca. 5 m per jaar (K. Loppens, *De Geschiedenis van Koksijde*, pp. 76-78).

(37) Bodemkaart kaartblad Oostduinkerke 35E.

(38) Zie bv. P. Schittekat, *De schat in het zand*, p. 90; *De Duinen*, 4, 1964, 8-9, p. 24, fig. 2 en p. 25, fig. 3.

(39) P. Schittekat, *De schat in het zand*, p. 19 (kaartje); *Id.*, Problème posé, p. 318.

(40) Deze flandriaanse of atlantische datering steunt op de verouderde theorie als zouden de zandige opduikingen in de polderstreek (kreekrugggronden) overblijfsels zijn van oude flandriaanse duinen, die ook overal in de duinstreek nog onder de jonge duinen zouden voorkomen. Men kon zich immers niet voorstellen dat door de zee ook zand kon worden afgezet. Door de inklinking van het veen kwamen deze zandige kreekrugggronden boven de poelgronden (klei op veen) te liggen. Een dergelijk uitgesproken inversiereliëf is vooral typisch voor het Oudland van Veurne-Ambacht. Zie R. Tavernier & J. Ameryckx, *Atlas van België-Blad 17: Kust, Duinen, Polders*, Brussel, 1970, pp. 21-23.

(41) *Ibid.*, p. 7.

(42) *Ibid.*, p. 8.

omgeving van de Duinenabdij. Het dichtst ligt nog het klein oud duingebied van Adinkerke-Oosthoek, echter nog op meer dan 2 km van de abdij ⁴³. De reden dat er in het behandelde gebied geen oude of middeloude duinen voorkomen is dat heel de streek tussen Koksijde en Oostduinkerke behoorde tot het meest westelijke inbraakgebied zowel van de voor-Romeinse Duinkerke 1-transgressie als van de laat-Romeinse en vroeg-middeleeuwse Duinkerke 2-transgressie ⁴⁴, waardoor de beschermde oude duingordel werd doorbroken en opgeruimd. De vernielende werking van de transgressies in het inbraakgebied Koksijde - Oostduinkerke kan vrij duidelijk worden aangetoond op de bodemkaart, kaartblad Oostduinkerke 35 E (*cfr.* fig. 2). Het centrale gedeelte van het kaartblad wordt immers ingenomen door een groot krekengebied. De lokalisatie van de diepste kreekrugronden, waar geen veen meer aanwezig is in de ondergrond ⁴⁵, toont de meest intense krekensystemen; nl. een in het westen van het kaartblad, langs de grens van de gemeenten Adinkerke, De Panne en Koksijde ⁴⁶, een tweede in het centrum, tussen Koksijde en Oostduinkerke, de zgn. Schipgatkreek, en tenslotte een derde in het oosten van het kaartblad, tevens de oostelijke grens van het inbraakgebied. Het inbraakgebied wordt ten westen en ten oosten begrensd door de poelgronden en de overdekte wadengronden, die — in tegenstelling tot de kreekrugronden —, werden gevormd door de afzetting van klei op veeneilanden of op oude waddenplaten.

Beide bodems ontbreken echter volledig in de poldervlakte tegenover de Duinenabdij. Het is dus vrij duidelijk dat de oude duinen in dit gebied volledig door de activiteit van de transgressies werden opgeruimd en dat het site van Ten Duinen zich daarentegen bevindt boven een opgevlude kreekbedding. Er kan geen twijfel over bestaan dat deze laatste behoort tot het inbraakgebied van Duinkerke 2, wiens activiteit kan gedateerd worden tussen tweede helft IIIe tot VIIe/VIIIe eeuw. De stratigrafische positie van het grafveld en het oud oppervlak op duinzand, van niveau + 8 tot + 10 m ⁴⁷ wijst er op dat de oude nederzetting werd gevestigd op een jong duinkompleks, dat zich gevormd had op het verzand kreekgebied. Alhoewel het vrij moeilijk is — zo niet onmogelijk — op basis van deze geologisch-pedagogische gegevens uit te maken van wanneer er bewoning mogelijk was op een duin, die zich gevormd had op een opgevlude krekensysteem van de Duinkerke 2-transgressie, zijn we er van

(43) Zie bodemkaart kaartblad Oostduinkerke 35E.

(44) R. Tavernier & J. Ameryckx, *o.c.*, Voor de jongste geologische ontwikkeling van de kustvlakte, zie vooral ook J. Ameryckx, De Ontstaansgeschiedenis van de Zeepolders, *Biekorf*, 60, 1959, pp. 377-400; *Id.*, De jongste geologische geschiedenis van de Belgische Zeepolders, *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, 29, 1960, pp. 13-20; A. Verhulst, Historische Geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200, *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 14, 1959, pp. 1-37.

(45) Kreekrugronden van het type A1, A2 en A3.

(46) Op deze kreekrug werd de oude weg van Veurne naar De Panne aangelegd.

(47) *Cfr. supra.*

overtuigd dat dit zeker *na* de Merovingische tijd is gebeurd ⁴⁸. Een laat-Romeinse en Merovingische datering van de oude nederzetting van Koksijde en de daarbij behorende begraafplaats is dus niet alleen op grond van de archeologische gegevens vrij onwaarschijnlijk, doch de geologische opbouw laat er geen twijfel over bestaan dat dit kompleks post-Duinkerke 2 is, dus post-Merovingisch!

III. HISTORISCH

Geologisch en archeologisch blijkt dus dat de nederzetting, waarvan het grafveld werd teruggevonden niet in de laatromeinse en merovingische tijd moet gesitueerd worden, maar wel in de tijd na de Duinkerke 2-transgressie. Voor de historicus stelt zich dan het probleem hoe deze nieuwe visie kan overeenstemmen met hetgeen we weten over het ontstaan en de evolutie van de abdij Ten Duinen. De bedoeling van dit hoofdstuk is dan ook om die kant van de problematiek onder ogen te nemen.

1. BRONNEN

a. Verhalende

Hiervoor is het wenselijk om in het kort te schetsen over welke bronnen we beschikken, welke hun ouderdom en hun waarde is.

Onder de verhalende bronnen die het verst in de tijd te situeren zijn, dient de *Continuatio Valcellensis* geciteerd te worden, het vervolg dat een monnik van Vaucelles (Frk, dep. Nord, arr. Kamerijk, gem. Crèveœur) schreef op de wereldkroniek van Sigebert van Gemblours. De redactie van dit vervolg dient gesitueerd te worden in het laatste kwart van de twaalfde eeuw. Er bestaat wel enige discussie omtrent de originaliteit van deze bron: de uitgever in de *Monumenta* zag er slechts een compilatie in, waarbij o.a. veel werd ontleend aan de *Continuationes* uit de abdijen te Broekbrug en Prémontré en uit de *Vita* van Sint Norbertus ⁴⁹. Meer originaliteit meende C. Callewaert te mogen aanvaarden ⁵⁰ al kan men zich niet van de indruk ontdoen, dat passages die hij, langs Miraeus om, citeert eerder latere aanvullingen zijn, die niet zo best passen met de beknopte,

(48) Duinvorming op een verzande kreek kan vrij vlug gaan, doch kan ook geruime tijd duren. De bewoonbaarheid van het site zoals vastlegging van het duingebied door begroeiing, zoetwaterwinning enz. heeft zeker ook een grote rol gespeeld. Persoonlijk zien we voor het geval Koksijde geen bewoning vóór de Xe eeuw. Palynologisch onderzoek van een grondmonster genomen op de bodem van een grafkuil en waarschijnlijk afkomstig van het oud oppervlak, bracht een vegetatie van eolisch-actieve jonge duinen aan het licht, met reeds beperkte maar gevarieerde bomenflora en cultuur van graangewassen, hoogstwaarschijnlijk rogge (onderzoek door Dr. C. Verbruggen, Seminarie voor Regionale Aardrijkskunde RUG.).

(49) Ed. L.C. Bethmann, *MGH*, SS, VI, pp. 459-460.

(50) La *Continuatio Valcellensis* de la chronique de Sigebert de Gembloux, *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LV, 1905, pp. 385-392.

rechtstreekse twaalfde eeuwse stijl⁵¹.

Het is onmogelijk om te achterhalen waar de monnik van Vaucelles zijn informatie met betrekking tot de Duinen heeft gehaald; hierbij dient opgemerkt dat Vaucelles in 1132 als een Cisterciënserabdij (filiatie Clairvaux) werd gesticht. Dit betekent dat de oudste feiten i.v.m. de Duinen, door de auteur opgetekend (nl. 1128) dateren van vóór de stichting van Vaucelles. Ze zijn dus geen rechtstreekse informatie. Anderzijds is het geen echo van de traditie, die in de Duinen zelf voortleefde. De *item* uit Vaucelles heeft een juridische kontekst: *Hoc anno cenobium de Dunis in Flandria construi cepit a domno Fulcone, primo ipsius loci abbate*. 1128 blijkt inderdaad het jaar te zijn, waarin een nieuwe abdij wordt gebouwd (meer bepaald een nieuwe kerk); waarin het nieuwe hoofd van de eremieten nederzetting tot abt wordt gewijd en waarin door de bisschop van Terwaan, de ordinarius, en door Willem Clito, de landsheer, de stichting wordt gedoteerd en bevestigd. Het is juist dit soort evenementen (abtswijding en bisschoppelijke of landsheerlijke bevestiging) die de officiële stichtingsdatum van abdijen determineren. De charismatische proefperiode, die eraan voorafgaat, leeft meestal slechts voort in de lokale traditie, waar ze soms nadien op schrift wordt gesteld in een type van bron dat men aanduidt met de naam „Fundatio”. Dat dit een gewoon geval is bij die instellingen die een eremietenoorsprong hebben ligt voor de hand. Uit die eerste periode zelf is dan omzeggens nergens enig schriftelijk spoor bewaard⁵².

We mogen in het geval van de *Continuatio Valcellensis* aannemen dat de informatie vooral werd opgetekend als een soort inleiding tot dat wat men onder de jaren 1138, 1153 en 1158 zal vertellen over Robrecht van Brugge, de tweede abt van de Duinen en tevens — als opvolger van Sint Bernardus — van Clairvaux. Het is in elk geval een bron, die de traditie, die in Ten Duinen leeft, negeert of eenvoudigweg niet kent. Misschien kan men er uit afleiden dat op dat ogenblik, dus laatste kwart der XIIe eeuw, aldaar de mondelinge traditie nog niet in een *Fundatio* was vastgelegd, en derhalve nog niet verspreid.

De tweede schakel in de verhalende bronnenreeks is de kroniek die Johannes Yperius, abt der Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars, naar het einde van de XIVe eeuw toe heeft opgesteld⁵³. Het gaat om een grote maar vaak slordige compilatie, waarbij zeer dikwijls de gebruikte bronnen (bv. Lambrecht van Ardres of Willem van Andres) werden geïdentificeerd. Dit geldt echter niet voor wat de gegevens betreffende Ten Duinen betreft. Het is duidelijk dat er een gans andere inlichtingenweg is gevolgd dan voor de *Continuatio Valcellensis*. Inderdaad, de eremietische beginfase wordt hier geëvokeerd en wel, zoals later door de But. In het geval van Yperius is het stichtingsverhaal echter beknopter, en veel minder precies,

(51) Bv. p. 388, a° 1138, vanaf *Non. April.*

(52) O.a. Ch. Dereine, *Les chanoines réguliers au diocèse de Liège avant Saint Norbert*, Brussel, 1952, pp. 237 e.v.

(53) Ed. O. Holder-Egger, *MGH, SS, XXV*, p. 787. — Over de waarde van Yperius, zie o.a. N. Huyghebaert, *Ipérius et la translation de la relique du Saint Sang à Bruges*, *Handel. Genootschap Soc. d'Emul. te Brugge*, C, 1963, pp. 118-121.

hetgeen er zou kunnen op wijzen dat hij slechts een onvolledige „*fundatio*”, en dan waarschijnlijk ook niet rechtstreeks uit de Duinen zou ter beschikking gehad hebben.

Dat enkel wat losse woorden of uitdrukkingen identiek zijn in Yperius en in de But kan er ons toe doen besluiten dat er geen rechtstreekse invloed is geweest van Yperius op de But, maar dat beiden teruggrijpen naar een volledige of onvolledige *Fundatio*, die de continuator van Vaucelles nog niet kende (of kon kennen). Deze oefende dan ook geen invloed uit op Yperius.

De volgende trap in de Duinenhistoriografie wordt betreden door de monniken der abdij, vooral Adriaan de But⁵⁴. De bronnen die hij aansneet zijn vrij duidelijk: de veronderstelde *Fundatio*, Yperius⁵⁵, de *Continuatio Valcellensis* en de oorkonden. De kronologische uitweidingen zijn waarschijnlijk op zijn aktief te schrijven: ze moesten een bewijs leveren van de eruditie van de But. Het combineren van de bronnen en het aanpassen ervan aan zijn eigen opvatting leidde tot enkele moeilijkheden voor latere historici. Het ontwarren ervan blijft een moeilijke taak, aangezien we niet weten wat op rekening van de traditie (verwoord in de veronderstelde *Fundatio*) heeft gestaan, en wat eigen toevoegingen of interpretaties zijn van de But of zijn voorgangers in de Duinen.

De But maakte ook gebruik van oorkonden, waarvan de tekst zelf in het fonds van de Duinen bewaard is. In het fragmentje waar aan tekstvergelijking kan gedaan worden geeft de But een vrij slordige indruk, wat misschien dan ook op de rest van zijn kroniek kan getransponeerd worden⁵⁶. Voornoemde teksten (met uitzondering van de *Continuatio Valcellensis*) werden dan in de XVIIIe eeuw nogmaals verwerkt en met mekaar in overeenstemming gebracht door de Duinheer Karel de Visch, in zijn *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatae Clarissimae Beatae Mariae de Dunis* (Brussel, 1660). Voor wat de *Fundatio* betreft schijnt hij over niet meer informatie te beschikken dan de But, zodat men zich kan afvragen of de verwoesting van de abdij te Koksijde ook niet de vernieling van het *fundatio*-handschrift heeft veroorzaakt. Hieruit volgt dan ook dat we de Visch, altans voor wat onze periode betreft, niet als een bron moeten gebruiken.

Ook Jacob Meyerus geeft in zijn *Commentarii sive Annales rerum Flandricarum*⁵⁷ informatie over de jaren 1107, 1128 en 1138; hij is dus wel op de hoogte geweest van de lokale traditie maar het is tekstueel niet uit te maken wat hij allemaal juist onder ogen heeft gehad. Naast b.v.

(54) Ed. F. Van de Putte & D. Van de Castele, *Cronica et Cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864 (voortaan geciteerd: CCD). — Cf. in verband met de But en zijn voorgangers: A. Dubois & N. Huyghebaert, *Abbaye des Dunes, à Koksijde et à Bruges, Monasticon belge*, III, 2, Luik, 1966, pp. 353-5.

(55) Cf. *Quasi stella matutina*: deze uitdrukking met betrekking tot de H. Bernardus, door Yperius ontleend aan Andreas van Marchiennes († 1195) toont aan dat niet alleen de *Fundatio*, waarin de uitdrukking moet ontbroken hebben, maar ook Yperius aan de But bekend waren.

(56) Nl. het protokolair deel van oorkonde nr. CCCLIX, a° 1153 (CCD, p. 448), geciteerd door de But (CCD, p. 6).

(57) Antwerpen, 1561.

de vrij verstandige *item* van 1107, slaat hij i.v.m. Fulco in 1128 de bal mis ⁵⁸.

b. Niet-verhalende

De oudste oorkonde dateert uit het jaar 1128 en gaat uit van graaf Willem Clito, die op 27 juli van dat jaar werd gedood. De oorkonde kan dus gedateerd worden tussen 25 december 1127 (kerststijl) en 27 juli 1128 ⁵⁹. Het is duidelijk het eerste spoor van de „stabilisatie” van de religieuze nederzetting; andere aanduidingen daarvoor zijn de bevestigings- en schenkingsbrieven van Willems opvolger, Diederik van de Elzas, en de oorkonde van Jan van Waasten, de bisschop van Terwaan ⁶⁰. Problemen omtrent de echtheid stellen er zich niet, zodat men ten volle van deze oorkonden kan gebruik maken bij de rekonstruktie van het verleden der Duinenabdij.

2. DE RELIGIEUZE EVOLUTIE

Achtereenvolgens zullen we de evolutie van het klooster belichten onder twee aspecten: 1. het religieuze, en dan meer bepaald de observantie en 2. het materiële, waarbij de opeenvolging en aard van de gebouwen zal in ogenschouw genomen worden.

Door de traditie wordt overgeleverd (en Yperius en de But zijn daar de getuigen van) dat in 1107 een kluizenaar zich kwam vestigen in het gebied van Veurne, niet ver van de stad. Het was een verlaten plek (*locus desertus* zegt Yperius; *solitudo*, zegt de But) midden de duinen. Omtrent het verleden van Ligerius spreekt de But enkel van een *solitarius... sanctitate et religione famosus*, terwijl Yperius er nog bij vertelt dat hij een Benediktijn zou geweest zijn. Waarschijnlijk was dit laatste gegeven niet voorhanden in de veronderstelde *fundatio*, maar mag men wel uit de uitdrukking *sanctitate et religione famosus*, die er o.i. wel in stond, afleiden dat hij een regulier geestelijke was, wat, bij het begin van de twaalfde eeuw quasi automatisch een benediktijn betekende. Waar hij vandaan kwam is niet bekend, wat bv. een de Visch er ook moge van gedacht hebben ⁶¹: enkel Yperius suggereert zijn vreemde afkomst ⁶².

(58) 1107: hij aanvaardt o.i. ten onrechte, de wijding van een oudste bidplaats onder Ligerius; i.v.m. 1127 maakt hij van Fulco de *primus Dunensis monasterii abbas, natione Biturix Savigniacensis ordinis monachus*, wat noch met Yperius, noch met de But overeenkomt. De passage betreffende het bedehuis, gebouwd door bemiddeling van Veurnse kanunniken, moet wel op de But teruggaan.

(59) F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128*, Brussel, 1938, nr. 130, p. 304.

(60) *CCD*, nr. CCCXLVI, p. 439, XXXIII, p. 158, CCLXXIII, p. 361 (alle drie van Diederik). De oorkonde van bisschop Jan is nog onuitgegeven (Veurne, Sinte-Walburge, *Liber privilegiorum*, f° 19 v-20 r). We danken Z.E.P. N. Huyghebaert die ons een afschrift toestuurde van deze oorkonde.

(61) De Visch, o.c., p. 1: *Ligerius, natione Gallus, patria Bituricensis*.

(62) p. 787: *relinquens patriam... profectus in Flandriam...*

Het voorbeeld van de heilige levenswandel werkte zo aanstekelijk dat zich rondom hem een aantal adepten kwamen scharen: *plurima paulatim multitudo virorum confluere cepit*⁶³. Hetgeen zich hier in de duinen afspeelde was geen uitzondering, maar helemaal in overeenstemming met hetgeen men elders in dezelfde tijd heeft gekonstateerd⁶⁴.

Telkens opnieuw nochtans stelde zich het probleem: hoe kon bij een aangroei van het aantal kluzenaars de oorspronkelijke opzet bewaard blijven? Meer nog, hoe kon men het leven van de kleine, doch groeiende konnauteit organiseren? Deze vraag leidde in bijna alle gevallen tot een terugkeer naar het cenobietische leven, dus in een kloostergemeenschap, met een vaste structuur, hiërarchie, regel en observantie⁶⁵. Het charismatische begin, met het uitproberen van nieuwe formules werd door de omstandigheden zelf onmogelijk bestendigd. Vandaar dat eigenlijk slechts twee mogelijkheden openstonden voor de *pauperes Christi*. Ofwel het aanvaarden van de Regel van Benediktus naar de letter, ofwel van de Regel van Augustinus, die juist in de laatste decennia van de XIe eeuw een grote verspreiding kende en aan de basis lag van het openplooiën van een nieuwe waaier van religieuze mogelijkheden: nl. het kanunnikenwezen, of *ordo canonicus*.

Dat het verleden van Ligerius een rol speelde in de uiteindelijke keuze mag men wel aksepteren: norm voor het leven der eerste duinheren werd of was Regel van Benediktus. Voor wat de interpretatie zelf betreft van de regel zag men juist in de beginperiode van de XIIe eeuw een reeks mogelijkheden: er was de opvatting van Cîteaux, er was ook de opvatting die een reeks Normandische instellingen er op nahielden zoals Savigny en Tiron⁶⁶. Dat Ligerius opteerde voor Savigny kan misschien verklaard worden door de omstandigheden van het ogenblik. Relaties met Boergondië, waar Cîteaux lag — die nieuwe religieuze aktiepool — onderhield de Vlaamse kustvlakte weinig. Dit kan echter niet gezegd worden van Normandië, dat in 1066 Engeland had overmeesterd met een leger waarin Vlaamse ridders niet afwezig waren. De invloedssferen van de Vlaamse graaf naar het zuiden toe en die van de Normandische hertog naar het noorden toe raakten elkaar, terwijl de zee, via het Nauw van Kales, ook voor economische kontakten zorgde. Savigny was abdij geworden in 1112, maar op basis van een jarenlange eremitische ervaring van haar stichter Vitalis. De regel van Benediktus werd er letterlijk gevolgd, wat een gunstige reputatie bezorgde, in die zin dat na een reeks stichtingen van priorijen in de omgeving, vanaf 1122⁶⁷ abdijen werden gesticht in Frankrijk en op de Britse eilanden.

(63) CCD, p. 3.

(64) Dereine, *l.c.*, en verschillende bijdragen in *L'Eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII*, Milaan, 1965. - L. Milis, *L'ordre des chanoines réguliers d'Arrouaise*, Brugge, 1969, I, pp. 93-113.

(65) Enkel de Kartuziers weten een gulden middenweg te vinden, waarbij het eremitisme gehandhaafd blijft.

(66) J. Becquet, *L'érémisme clérical et laïc dans l'Ouest de la France, L'Eremitismo*, p. 201.

(67) Cf. J. Buhot, *L'abbaye normande de Savigny, chef d'ordre et fille de Cîteaux, Le Moyen Age*, 46, 1936, pp. 6, 12, 14-5.

De invloed van Savigny op Ligerius moet dan ook van na deze datum dateren: de vraag stelt zich echter of de datum 1123 die de Visch geeft, gebazeerd is op een oude bron (wij twijfelen eraan) of op een historio-grafische deduktie van deze monnik⁶⁸, die relaties onderhield met de leidinggevende historici van zijn tijd (bv. d'Achéry)⁶⁹.

Een stap in de richting van de definitieve organisatie van de nederzetting moet ongetwijfeld de aankomst geweest zijn, tijdens de korte regering van Willem Clito, van een aantal monniken uit Frankrijk⁷⁰. De But, die hier waarschijnlijk steunt op de *Fundatio*, verhaalt hoe een funktionaris van graaf Karel de Goede, Desiderius, te Veurne in ongenade viel, naar Frankrijk vluchtte en er in contact kwam met een abdij *Moriniacum*⁷¹. De leden hiervan waren zo ingenomen met het verhaal van de ambtenaar over het kluzenaarsleven van Ligerius in de duinen, dat ze, na diens terugkeer naar Vlaanderen (na de moord op Karel), enkelen onder hen uitstuurden om zich te voegen bij de eremiet⁷².

Deze monniken, en meer bepaald een onder hen, Fulco, is dan de nederzetting in een definitieve baan gaan leiden. Ligerius heeft zich verwijderd van het voorplan, waarvoor zowel zijn leeftijd als zijn kluzenaarsmentaliteit kan verantwoordelijk gesteld worden. In elk geval gaat men met Fulco over tot het betrekken van nieuwe abdijgebouwen (waarover verder). Ook en vooral geeft men de idee op met een kluis te doen te hebben; het wordt werkelijk een abdij, met een abt (Fulco) aan het hoofd, met vaste inkomsten en dotatie, met een gewijde kerk, en met — dat ligt er in vervat — bevestiging van grafelijke en bisschoppelijke kant⁷³. De monniken uit *Moriniacum* hebben daarbij ook het kleed van de orde van Savigny aangetrokken: het natuurlijk wit van de schaapswol (zoals Cîteaux) in plaats van het geverfde zwart van de klassieke benediktijnen⁷⁴. Op de vraag of de Duinheren ook werkelijk binnen de orde geïntegreerd zijn, door hun abt af te vaardigen naar het jaarlijks kapittel dat sinds

(68) De Visch, *o.c.*, p. 4.

(69) Dubois & Huyghebaert, *o.c.*, p. 356, nt 2.

(70) Volgens de But (*CCD*, p. 22) waren het er vier, waarvan er later twee terugkeerden.

(71) De But (*CCD*, p. 4) situeert deze abdij in het bisdom Bourges, wat verklaart waarom men (bv. De Visch) ook Ligerius uit die streek afkomstig wenste te zien. Dubois & Huyghebaert (p. 374, nt 7) menen terecht dat het niet om Fontmorigny gaat, dat in het bisdom Bourges gelegen was. Ze werd pas in 1148 gesticht als Cisterciënserabdij (filiatie Clairvaux). De situering moet dus waarschijnlijk op rekening van de But geschreven worden. De alternatieve identifikatie Morigny, dioc. Etampes (Dubois & Huyghebaert, *l.c.*) levert echter moeilijkheden op aangezien in de periode die hier ter sprake komt geen Anthelmus abt was, maar wel een Thomas, (*Gallia Christiana*, XII, c. 176). Wij houden het hier gemakkelijkehalve bij de Latijnse term, omdat hij voor onze uiteenzetting niet essentieel is. De verwarring tussen de abdij- en de abtsnaam is wel het gevolg van de vervorming der mondelinge traditie, die de *Fundatio* vooraf ging.

(72) In de periode 2 maart 1127 - 27 juli 1128 (de regering van Willem Clito) situeert zich dus de terugkeer van Desiderius, de reis van de monniken, hun eerste ervaring in de Duinen en de kentering in de monastieke opvatting.

(73) *Cfr. supra.*

(74) Buhot, *o.c.*, p. 8.

1132 werd georganiseerd⁷⁵ kan geen antwoord gegeven worden⁷⁶,

Deze cenobietische wending naar een klassieke abdijorganisatie volgens het patroon van de regel van Benediktus, maar met een strenge observantie, maakte de Duinen als het ware een prooi voor de orde van Cîteaux die in de loop der jaren twintig en dertig vele andere analoge bewegingen zou opzijdningen of opsorpen. Ook binnen Vlaanderen is de invloed van Cîteaux voelbaar geworden: in 1132 was aan de rand van het graafschap de abdij van Vaucelles gesticht⁷⁷.

Dat de Duinen dan ook in 1138 opteerden voor een aansluiting bij Cîteaux (over de omstandigheden hebben we het verder) ligt voor de hand. Deze orde trok konsekvent de lijn door, die Savigny, en dus ook de Duinen, trokken: alleen kon ze beter dan Savigny zorgen voor de realisatie van de idealen, door de waarde van haar leider en door haar hechtere organisatie. Een bewijs hiervoor is dat Savigny zelf, met de geaffilieerde huizen, in 1147 opsorping bekwam bij Cîteaux⁷⁸.

Wat nu de omstandigheden van de affiliatie van de Duinen betreft, wordt deze in verband gebracht met de kontakten die Fulco begin 1138 aanknoopte met enkele Cisterciënsermonniken, waaronder de broer van Sint Bernardus⁷⁹. Fulco reisde naar Clairvaux, waar hij op 31 mei 1138 om aansluiting verzocht. Dit werd er positief onthaald en werd ongetwijfeld goedgekeurd op het algemeen kapittel der orde eind september. Ten Duinen werd dus opgenomen in de filiatie van Clairvaux en Bernardus installeerde er een zijner monniken, de Bruggeling Robrecht op 5 april 1139⁸⁰. Fulco zelf bleef in de Boergondische abdij achter. Hiermee kan men de religieuze evolutie van de Duinen als afgesloten beschouwen: tot aan het einde van haar bestaan in de late XVIIIe eeuw, bleef ze deel uitmaken van de Cisterciënserorde. Laten we nu dezelfde stichtings- en uitbouwfase bespreken onder het oogpunt van de materiële evolutie.

(75) *Ib.*, p. 17.

(76) De toewijding van de kerk aan O.-L.-V. wijkt alleszins af van Savigny, waar het vokabel der H. Drievuldigheid (Buhot, *o.c.*, p. 111) gebruikelijk was. Dit wijst enerzijds op een niet volledig integrerende invloed van Savigny, anderzijds zeker ook dat er een kerkje was voor er invloed van Savigny voelbaar was.

(77) *Cfr. supra.*

(78) Hier was ook een abdij uit het bisdom Terwaan, nl. Longvillers, bij betrokken (F. Van der Meer, *Atlas de l'ordre cistercien*, Parijs-Brussel, 1965, p. 286).

(79) Cf. Dubois & Huyghebaert, *o.c.*, p. 375, nt 2. - C. Callewaert, *La visite de Saint Bernard à l'abbaye des Dunes le 5 avril 1139 n.s., Congrès archéologique et historique*, Brugge, 1903, pp. 418-33.

(80) *Contin. Valcellensis*, p. 459. - Yperius, p. 787. - de But, *CCD*, pp. 5-6. Op te merken is dat de *Continuatio Valcellensis* als data 31 mei 1137 en 5 april 1138 opgeeft (er wordt kerststijl gebruikt, cfr. G. Despy, *Cîteaux dans les Ardennes: aux origines d'Orval, Economies et sociétés au Moyen Age. Mélanges E. Perroy*, Parijs, 1973, p. 591). Dit klopt niet met het itinerarium van Bernardus (Callewaert, *o.c.*), die daarom 5 april 1139 paasstijl aanvaardde. De vraag blijft open in hoeverre de tekst der *Cont. Valc.* vanaf *Non. April*, geen latere toevoeging is (*cfr. supra*). Dit hele dateringsprobleem zou nog wel eens van nabij moeten bestudeerd worden.

3. DE MATERIËLE EVOLUTIE

a. De kluis van Ligerius

Met deze paragraaf komen we meer bepaald met de problematiek in contact, die geschapen werd door de nieuwe interpretatie aangaande de Koksijdse nederzetting vóór de abdij. Men kan ze als volgt formuleren: hoe kan er een abdij ontstaan zijn op de plaats waar er een dorp gevestigd was? Laten we, om tot een antwoord te komen, duidelijk even teruggrijpen naar de bronnen, en dan meer speciaal in verband met het originele site, dat van Ligerius.

De uitdrukking „*in Furnensi territorio nec longe a Furnensi villa locum desertum, ubi inter montosa et arenosa maris littora, que vulgariter ibi „dunes” appellantur*” die bij Yperius voorkomt, geeft geen preciese aanduiding⁸¹. Daarvoor moeten we terecht bij de But, die zegt dat Ligerius een huis begon op te trekken „*haut procul a Dunensi monasterio, ubi nunc constructum est, versus ortum solis estivalem, a mari quantum arcus iacere posset tribus tractibus successivis*”⁸², hetgeen men kan parafraseren als „niet ver van het huidige Ten Duinen, naar het oosten toe, en op drie boogscheuten van de zee”. Deze aanduidingen zouden in een normale stabiele geografische omgeving wel voldoende zijn om een preciese lokalisatie mogelijk te maken. Dit is hier echter niet het geval omdat we met de verschuiving van de kustlijn moeten rekening houden. Wanneer we gewoon een lijn in het verlengde van de kerk (dus naar het oosten) trekken, dan komt men niet aan de zee uit. Men moet dus aannemen dat de zee of een zeeinham zich toen ten oosten van de dorpsnederzetting uitstreekte, m.a.w. dat de gevolgen van de Duinkerke 3-transgressie zich nog deden voelen en de regressie nog aan gang was. Die Duinkerke 3-transgressie was in het westen van het IJzerestuarium opgehouden door de aanleg van de zg. Oude Zeedijk tussen Oostduinkerke en Lo⁸³, zodat voor de geografische situëring van Ligerius' woning, aan een plek nabij de Oude Zeedijk zou kunnen gedacht worden.

Nochtans lost dit ons probleem niet op, want de dijk scheidde het Oudland (in het westen) van de zee, later het Middelland (in het oosten). De plaats waar de kluis gelegen was, werd echter door de But beschreven als zijnde in de duinen, die een nieuwe gordel vormde ten noorden van het Oudland. Het is moeilijk om na te gaan hoe het in detail gesteld was in de jaren tussen 1107-1128 met de drooglegging (natuurlijk en kunstmatig) van het IJzerestuarium. Wel weten we dat tussen de latere abdij van de Duinen en de IJzermonding, juist in 1121, voor het eerst Oost-

(81) Yperius, p. 787.

(82) de But, CCD, p. 3.

(83) Verhulst, Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200, *Bijdragen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, XIV, 1, 1959, pp. 9-16. - *Id.*, *Het landschap in Vlaanderen*, Antwerpen, s.d., p. 19. - R. Boterberge, Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n.r. XVI, 1962, p. 78.

duinkerke wordt vermeld, als een der parochies waarvan O.L.V. te Veurne de tienden bezat⁸⁴. Dat er toen al een parochie was (afgesplitst trouwens van Wulpen) wijst er wel op dat er al sinds enige tijd bewoning was. Dat baart geen verwondering als men weet dat het dorp juist gelegen is op de grens van het Oudland, het Middelland en de duinengordel. Geomorfologisch was de situatie er trouwens nog niet gestabiliseerd, want de oorkonde in kwestie zegt : *sicut modo est, vel si per terram novam creverit*. De kustlijn was op dat ogenblik dus nog zuidelijker dan de huidige, en alleszins niet lineair⁸⁵, zodat men de plek van Ligerius zal moeten situeren in het gebied tussen Oostduinkerke en het latere Koksijde. Hier komt de geologie ter hulp die juist hier het bestaan bewijst van de oude Schipgatkreek, die vroeger Veurne met de zee had verbonden⁸⁶. Haar verzanding kan men op grond van onze gegevens dus pas ten vroegste in het tweede kwart der twaalfde eeuw situeren, en de parochiale grens tussen Veurne en Oostduinkerke lag zonder twijfel op het tracé van de kreek.

Het was onmogelijk om „boogscheut” als een preciese lengtemaat te determineren ; waarschijnlijk is hij dat ook nooit geweest⁸⁷. We mogen trouwens aanvaarden, dat het er noch de auteur van de *fundatio* noch de But om te doen is geweest om met de „drie boogscheuten” een preciese lokalisatie te geven ; er stelde zich nog geen lokalisatieprobleem aangezien het kerkhof rond de oude kluis toen nog als „*vetus cimiterium*” bekend stond ; wel wilden ze aantonen, in welke moeilijke en ruwe omstandigheden (nl. zo vlak bij zee) Ligerius en zijn volgelingen leefden.

Voor ons echter, die het probleem van de lokalisatie aansnijden, en het toponymische element „*vetus cimiterium*” niet meer kunnen gebruiken, is het onmogelijk om een eksakte plaats aan te duiden : slechts de ligging van de gotische abdij en de richting zijn vaste gegevens ; de staat van verzanding der streek is onbekend ; zelfs naar de reële afstand van „drie boogscheuten” moet men gissen⁸⁸. Gemakkelijker is het om een robot-

(84) A. Miraeus & J. Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brussel, 1734, III, p. 33 („Iustus votis”, J.L. 6899).

(85) Verhulst, *Landschap*, p. 14.

(86) *Ib.*, p. 47.

(87) De boogscheut schijnt, althans in Engeland, de afstand te zijn van de trefkracht van een pijl : voor de Engelse long bow, die hier pas met de Honderdjarige Oorlog bekend geraakte, is dat ca. 300 yards. Als de But zijn informatie gehaald heeft uit de *Fundatio*, wat waarschijnlijk is, dan gaat het om een gewone, hier gebruikte, korte boog, waarvan de trefkracht 200 tot 250 voet bedroeg, dus ca 55 tot 70 meter. Drie boogscheuten zouden dus een 165 tot 210 meter geweest zijn (W. Boheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890, p. 389 ; *Webster's Collegiate dictionary*, Londen, 1929, p. 120 ; F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen âge*, Parijs, 1946, I, p. 314 ; R.B.F. van der Sloot, *Middeleeuws wapentuig*, Bussum, 1964, pp. 63-66).

(88) Als men in het latere grondbezit van Ten Duinen op zoek gaat naar een grond, die met het site van Ligerius zou te identificeren zijn, dan zou dit perceel 1 van het Wandelhof kunnen zijn (Archief Groot Seminarie, Brugge, „*Register Generael ende nieuwe Verleggeringhe*” van 1709, 20v-21r). Dit lag ten oosten van de abdij, op de westelijke kant van de voormalige Schipgatkreek en geologisch in de duinstreek. In de XVIIIe eeuw was het in kultuur gebracht. Het lag (en ligt) op de hoek van de steenweg Koksijde-Oostduinkerke en de Burgweg, die de grens vormt tussen de twee gemeenten. Om de identifikatie

foto te maken van de kluis: een kapelletje uit hout en takken, met belendende woning dekken de termen *domus* of *habitaculum* van de But. Hoeveel kluzenaars er waren is onbekend. Dat het kerkhof de lichamen bevatte van *religiosi* en *seculares* schijnt — zoals elders — wel op de aanwezigheid te wijzen van beide soorten kluzenaars⁸⁹. De vraag of de oorspronkelijke kapel, met het belendende kerkhof door bisschop Jan van Waasten werd gewijd, zoals de But beweert, heeft men zowel bevestigend beantwoord⁹⁰ als ontkennend⁹¹. Men zou eerder dit laatste bijtreden, omdat de wijding van een kerk een bevestiging impliceert van het experiment dat aan de gang is, wat zich dan *normaliter* uit in een oorkonde of alleszins in het doteren van de instelling in kwestie, en daarvan vindt men in Ten Duinen pas sporen vanaf 1128, juist wanneer daar Fulco en zijn confraters zijn aangekomen. Als er voordien reeds een tendens in die richting was geweest, dan zou het wel een groot toeval zijn dat juist in 1128 de wijding der kerk, de wijding tot abt en bisschoppelijke en grafelijke bevestiging zouden plaats gegrepen hebben.

Dat de But van een wijding spreekt is dan een ontdubbeling van de handeling, die bisschop Jan in 1128 verrichtte⁹². De kroniekschrijver ging er toe over omdat hij — zelf in een sterk gestructureerde Kerk levend — moeilijk inzag hoe er, zonder wijding, een kapel met kerkhof als zetel voor een religieuze gemeenschap kon bestaan hebben.

De aankomst van Fulco, en het plan om over te gaan tot de organisatie van een abdij, heeft een verregaande invloed gehad op de religieuze nederzetting, die zich ten westen daarvan bevond, en waar Ligerius niet meer contacten mee moest onderhouden dan beide partijen zelf wilden. Dat zou nu veranderen.

zonder meer te aksepteren zou het toponiem „*Vetus cimiterium*” noodzakelijk zijn. Het landboek geeft echter slechts de namen van de hoeven aan en nu en dan een wijknaam. Die van perceel 1 is „Duynehoek”. De enige manier om zekerheid te verkrijgen over de juistheid van deze suggestie zou natuurlijk bodemonderzoek zijn. De oppervlakte bedraagt 1 gemet 200 roeden (ca. 78 a.). Eventueel zou ook perceel 10 (200 roeden) in aanmerking kunnen komen, gelegen aan de andere kant van de Burgweg, ietwat zuidelijker, maar dus in de gemeente Oostduinkerke. Lag het site meer naar het westen, dus naar de latere abdij toe, dan blijft identifikatie wel voorgoed onmogelijk. De plaats was dan waarschijnlijk overdekt door de Hogeblekker op het ogenblik dat het landboek werd opgesteld, waarbij het oude perceleringspatroon volledig werd verstoord. Het „*vetus cimiterium*” staat ook niet aangeduid op de schets van het landschap rond de Duinen, ca. 1563 getekend door P. Pourbus (cf. L. Devliegher, *De Duinen-abdij te Koksijde, Biekerf*, 61, 1960, tussen pp. 200-201).

(89) Voorbeelden liggen voor het grijpen: Affligem, Arrouaise, Sint-Maarten te Doornik, Grandmont, enz. - De eerste gegevens omtrent het aantal dateren van onder het abbatiaat van Robrecht van Brugge (1138-53) tijdens hetwelk 15 monniken en 13 konversen binnentraden (CCD, pp. 26-7).

(90) J. De Cuyper, *Idesbald van der Gracht*, p. 34.

(91) Dubois & Huyghebaert, *o.c.*, p. 374.

(92) de But, CCD, pp. 3-4.

b. *De abdij van Fulco*

Voor deze zich stabiliserende kluis moest men uitkijken naar een nieuwe site: het oude was gelegen in de duinen, naar zee toe, en dus wel *de iure* het eigendom van de graven, als bezitters van de woeste gronden⁹³. Kerkrechtelijk hing het af van het O.L.V. (later Sinte-Walburga) kapittel te Veurne⁹⁴.

Het nieuwe site, dat de abdij zou innemen lag aan de rand van de bestaande dorpsnederzetting, indien we inderdaad zo de opgravingsresultaten mogen interpreteren. Meer bepaald lag het ten noord-oosten van het grafveld, terwijl sporen van bewoning, schijnbaar van de nederzetting, ten zuid-oosten zijn geconstateerd⁹⁵. De begraafplaats vormde een soort *no-man's-land* tussen de abdij en het dorp. Wanneer men de vraag tracht te beantwoorden waarom Fulco en zijn gezellen verhuizen, dan kan men onmogelijk inroepen dat het kluisenaarsideaal zou afgezwakt zijn. Inderdaad zowel de levensgewoonten van Savigny als van Cîteaux stelden het ideaal van de *solitudo* voorop.

Wanneer we louter op basis van materiële omstandigheden redeneren, dan komt het ons voor, dat een abdijsamenleving d.i. een bepaald aantal personen, die moeten eten en wonen, gemakkelijker kansen heeft om te slagen wanneer ze zich vestigt in een site, dat haar leefbaarheid reeds bewezen heeft. Als opwerping kan men aanvoeren dat ook Ligerius met zijn volgelingen konden blijven leven in hun oorspronkelijke plaats. Opgemerkt moet worden, dat een kluis met een klein aantal adepten minder materiële noden heeft, dan een abdij, waarvan het stabiliserende element doorslaggevend is, en waarvan men dus best van te voren de materiële leefbaarheid kent. Dit wordt bewezen door de gevallen waarin een stichting na enige tijd onmogelijk leefbaar bleek, zodat een transfert nodig was⁹⁶.

Bedenkt men in het geval van de Duinen dan nog, dat niet enkel de verhuis maar een hele existentiële omwenteling zich heeft afgespeeld binnen het tijdsverloop van een jaar, dan kan men inderdaad moeilijk anders verwachten dan dat men zich zou vestigen, daar waar de overlevingskansen van te voren vast stonden⁹⁷. Het is door het initiatief en de doortastendheid van Fulco dat heel die stabilisatie zo snel is geschied, zodat men in zijn gedragspatroon eerder een monnik, dan een aspirant-eremiet kan herkennen.

Voor de vestiging was nog een andere voorwaarde, een essentiële trou-

(93) Cfr. *infra*: de graaf schenkt de duingronden in 1129.

(94) Cfr. *infra*.

(95) P. Schittekat, Problème posé par la présence d'une population de brachiocéphales sur notre littoral durant le haut moyen âge, *Annalen van de Federatie der Kringen Geschied. van België*, Luik, 1968, I, p. 315: hij vond sporen van hutten onder het kloosterpand.

(96) Cfr. A. Dimier, Cîteaux et les emplacements malsains, *Cîteaux in de Nederlanden*, VI, 2, 1955, pp. 89-97 - Een voorbeeld van sitewijziging omwille van watertekort vormt de abdij van Villers. Op de plaats van de oorspronkelijke nederzetting werd een *grangia* opgericht (G. Despy, La fondation de l'abbaye de Villers (1146), *Archives, bibliothèques et musées de Belgique*, 28, 1957, p. 5).

(97) CCD, p. 5: *primo videlicet anno dompni Fulconis... Hec autem omnia facta sunt anno Domini MCXXVIII.*

wens, vereist, nl. dat men de nieuwe kerk slechts kon optrekken op een grond die men in bezit had. Aangaande de verplaatsing van de abdij worden in de bronnen geen andere betrokkenen vermeld dan de monniken zelf en de kanunniken van Veurne. Het zijn deze laatste trouwens die een oud gebouw te Veurne zullen opkopen en naar de duinen brengen, om als klooster te functioneren. De grond zelf, geloven we, behoorde toe aan de graaf, die in een oorkonde van 1129 — dus om de stichting af te ronden — de schenking liet akteren van duingrond, *que juris nostri est*, waaronder het duin waarop de abdij lag⁹⁸.

De But levert ons over dat het oude site volledig werd afgebroken, wat kan wijzen op het feit dat er geen bisschoppelijke wijding van de kapel gebeurd was, die door een eventuele afbraak zou gedesacraliseerd geworden zijn.

In het voorafgaande werd nog niet nader ingegaan op het site zelf van hetgeen men is gaan noemen de „kerk van Fulco”. Deze stelt eigenlijk weinig problemen en is algemeen aanvaard, nl. de Sint-Laurentiuskapel, waarvan de sporen zich bevinden op een 50-tal meter ten noorden van het kruispunt der J. Van Buggenhoutlaan en de J. Luypaertlaan. De traditie dat de H. Bernardus bij zijn bezoek aan de abdij daar de mis opdroeg kan daarvoor als een bewijs gelden. Wel moet dan opgemerkt worden, dat er in 1128 sprake is van een „oud huis” dat gekocht, overgebracht en heropgetrokken werd, en dat — *dixit* de But — door de duivel werd omgegooid. Dat men hier met een houten huis te maken heeft is wel zonder meer duidelijk. De Sint-Laurentiuskapel echter zoals ze afgebeeld is op het schilderij der Duinen van P. Pourbus is in steen, en heeft dat oorspronkelijk houten bedehuis dus op een nog niet bepaald ogenblik (XIIIe eeuw, in het kader van de grote bouwkampagne?) vervangen. Het vokabel O.L.V. ging in de dertiende eeuw over op de grote, nieuwe kerk, zodat voor de „abdij van Fulco” een nieuw vokabel gekozen kon worden, nl. Sint-Laurentius. Aangezien deze kapel opgetrokken was op dezelfde plaats als de vroegere houten, bleef de traditie over Sint-Bernardus op haar toepasselijk.

Het probleem dat nog moet aangesneden worden onder deze paragraaf is of er dan op religieus gebied geen faktor is, die de situering van de abdij van Fulco en de dorpsnederzetting vlak bij elkaar en in een zelfde tijd, tegenspreekt. Vooral kan er gewezen worden op het gebruik, door Yperius en de But, van termen als *locus desertus* en *solitudo*. In het geval men de dorpsnederzetting oud en uitgestorven acht in de vroege XIIIe eeuw, stelt dat probleem zich natuurlijk niet. Aangezien we dit laatste niet aanvaarden, moeten we een oplossing zoeken: we zullen ze bereiken door het vergelijken met andere abdijsites.

Eerst kan best gerefereerd worden naar de korte bijdrage „Een verloren dorp onder de oude abdij Ten Duinen”, die A. Viaene in 1954 in Bie-korf deed verschijnen. Hierin stelde de auteur zich de vraag of het dan sinds kort ontdekte kerkhof dat van een verloren dorp was, en hij schreef: „Hebben de Cisterciënsers van Ten Duinen hun 'solitudo' ingericht in de

verlaten ruimte van een oude nederzetting? Of stelde hun stichting zelf een einde aan een dorp?"⁹⁹.

Hij verwees naar een analoog geval, dat in Engeland werd vastgesteld, nl. de abdij van Garendon, die voor de oprichting van een *grangria* een dorp van meer dan dertig gezinnen likwildeerde.

Ook Pater Huyghebaert vroeg zich af of het *desertum* wel zo verlaten was: „L'endroit choisi par Foulques était-il désert?"¹⁰⁰. Hij verwijst daarbij naar het geval van de kartuizers in Bugey (een streek ten oosten van Lyon), die hun verlatenheid „maakten"¹⁰¹. Andere recente studies hebben trouwens een analoge problematiek op het voorplan geschoven, en het gaat in die gevallen om Cisterciënserabdiën.

In 1136 werd in Zuid-West Frankrijk de abdij van Bonnefont-en-Comminges gesticht, in een woud, waar kolonisten aan het werk waren: een twintigtal families moesten, bij de aankomst van de Cisterciënsers, hun woningen ontruimen. Er wordt bijgevoegd: „L'abbaye de Bonnefont ne s'est donc pas implantée dans un terroir aussi déshérité que sa propre tradition a voulu le laisser croire"¹⁰². Deze opmerking is van groot belang. De stichtingen in een kunstmatig „*desertum*" zijn moeilijk te achterhalen alleen op basis van geschreven bronnen, en zeker wanneer men enkel met de huistraditie kan werken. Daar werd systematisch, wel te goeder trouw, de *solitudo* geaksentueerd: de realiteit van het verleden moest aangepast worden aan de geest van het Cisterciënser *propositum*¹⁰³.

Men kan opwerpen dat de voorbeelden die we aanhalen zeer dispaaraat zijn, en helemaal niet hoeven te wijzen op een verspreid gebruik. Er zijn echter voorbeelden dichterbij huis. De Brusselse hoogleraar G. Despy heeft nl. achterhaald dat ook de abdij van Orval gesticht werd (1131) op een plek die bewoond was¹⁰⁴. Dit heeft hij kunnen afleiden uit opgravingen die werden ondernomen sinds 1961. De oudere nederzetting droeg de naam *Villare*. Om de traditionele stichtingsidealen naar voor te schuiven, werd in een oorkonde van 1173 gesproken van *fratres nostrum desertum ingressi sunt*. Het voorbeeld Orval kon hij dan nog vergelijken met een ander dat hij voordien al had bestudeerd, nl. Villers, in Waals-Brabant (1146), oorspronkelijk een wijk (ook *Villare*) aan de rand van een groot domein in ontwikkeling¹⁰⁵.

Als gevolg van deze vaststellingen, vormen de termen *locus desertus* van Yperius of *solitudo* van de But, geen hinderpaal voor de theorie, die de abdij Ten Duinen verantwoordelijk stelt voor het verdwijnen van de dorpsnederzetting.

(99) LV, p. 222.

(100) *o.c.*, p. 374, nt 1.

(101) Huyghebaert in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 58, 1963, p. 1030; hij voegt er aan toe: „Il faut bien le constater, la vertu, lorsqu'elle s'organise, peut être parfois bien égoïste".

(102) Ch. Samaran & Ch. Higounet, *Recueil des actes de l'abbaye cistercienne de Bonnefont-en-Comminges*, Parijs, 1970, p. 22.

(103) *Exordium Parvum* (1119), ed. J.B. Van Damme, *Documenta pro Cisterciensis ordinis historiae ac juris studio*, Westmalle, 1959, p. 7.

(104) Cîteaux dans les Ardennes, pp. 588-600.

(105) La fondation de l'abbaye de Villers, pp. 3-17.

In deze kontekst kan men niet anders, dan beamen wat Despy schreef : „*Et il va de soi que ce n'est que quand les conditions véritables de fondation de chaque monastère cistercien du XIIe siècle auront été établies... que l'on pourra mesurer... la proportion d'abbayes installées réellement dans des terres vides d'habitants et offertes aux défrichements, par rapport aux monastères où l'on vit des colonies cisterciennes occuper des terres mises en culture bien avant leur arrivée. Ce sera un nouveau pas vers une appréciation objective du rôle des Cisterciens dans l'économie rurale de l'Occident aux XIIe et XIIIe siècles*"¹⁰⁶.

Wat nu met het *locus desertus* en *solitudo* uit de bronnen? Yperius en de But gebruiken deze termen, die niet in oorkonden voorkomen, maar het eventueel wel waren in de *fundatio*. De beide kroniekschrijvers hebben het daarbij steeds over de kluis van Ligerius, die schijnbaar wel voldeed aan wat men van een *solitudo* mag verwachten.

Slechts op één plaats deed de But het slaan op de nederzetting van Fulco¹⁰⁷ en dit had voor gevolg dat alle auteurs na hem inderdaad van de verlatenheid van de plek overtuigd waren. De enige bron waar de But kon op teruggaan (als het woord niet van hemzelf is) moet de *Fundatio* zijn, waarvan reeds hoger werd betoogd dat ze waarschijnlijk pas ten vroegste op het einde der XIIe eeuw de mondelinge traditie fikseerde. Dit is dus een tijdstip waarop inderdaad het dorp (*cf. infra*) niet meer bestond, zodat het gebruik van *solitudo* niet onwaarschijnlijk was voor de lezer van dat ogenblik. Daarenboven bevond men zich in volle uitbouwperiode, met maximale Cisterciënserbeïnvloeding. Terminologisch was dit t.a.v. *solitudo* zeer belangrijk, omdat naast de oorspronkelijke monastieke opvatting, nl. de inwendige eenzaamheid, stilaan, en dat vooral onder eremitische en Cisterciënservloede term ook in ruimtelijke zin werd gebruikt.

Een verwarring tussen de twee bekenenissen is er uit gegroeid : middeleeuwse auteurs, en in hun spoor heel wat moderne, zijn dan ook *solitudo* automatisch gaan opvatten in ruimtelijke zin, hetgeen, zoals uit de hoger aangehaalde voorbeelden blijkt, toch wel een te grote veralgemening is geweest. *Solitudo* in de twee betekenissen was een Cisterciënserideaal : de geestelijke was echter gemakkelijker te plannen dan de ruimtelijke. Bovendien moet men er rekening mee houden dat deze laatste eerder te realiseren was in het geval van nieuwe stichtingen, dan daar waar een gevestigde abdij (zoals Ten Duinen) zich bij de orde aansloot. Zelfs Cîteaux had haar eigen *solitudo* moeten „maken”¹⁰⁸.

(106) Cîteaux dans les Ardennes, pp. 596-7.

(107) de But, CCD, p. 4 ... *domum veterem... deferentes... in hanc solitudinem*.

(108) Zie hierover vnl. J. Leclercq, L'érémisme et les Cisterciens, *L'Eremitismo*, pp. 573-6 en de interventie van E. Mikkers, *ib.*, pp. 577-580. - *Id.*, „Eremus” et „eremita”. Pour l'histoire du vocabulaire de la vie solitaire, *Collectanea ordinis Cisterciensium reformatorem*, XXV, 1963, pp. 8-30. - *Id.*, Problèmes de l'érémisme, *Studia monastica*, V, 1, 1963, pp. 197-212 - *Id.*, „L'Exordium Cisterii” et la „*Summa Cartae Caritatis*” sont-ils de saint Bernard?, *Revue bénédictine*, LXXIII, 1963, pp. 88-99 (vnl. p. 93).

c. De XIIIe eeuwse abdij

De toevloed aan monniken en konversen heeft een diepgaande verandering teweeggebracht in het kompleks dat de abdij- en dorpsnederzetting vormde... en dat er een toevloed was, daar zijn de bronnen duidelijk : de But spreekt over die aangroei¹⁰⁹, en leverde per abbatiaat de namen over der monniken en konversen. In 1252 wordt het aantal van 120 monniken en 240 konversen opgegeven¹¹⁰. Reeds aan het einde van de XIIe eeuw moest uitgezien worden naar de mogelijkheid om dat grote aantal kloosterlingen adekwaat te huisvesten. We moeten er rekening mee houden dat nog vele leden van de gemeenschap, meer bepaald dan konversen, woonde op de *grangiae*, de grote exploitatiecentra van de abdij. In de XIIe eeuw zelf heeft men blijkbaar geen stappen aangewend om een stenen abdij te bouwen, en bleef men het dus houden bij een houten kompleks¹¹¹. Sporen hiervan zijn nog niet teruggevonden of geïdentificeerd : ze moeten alleszins gezocht worden rondom de stenen Sint-Laurentiuskapel, die, zoals gezegd, de houten „kerk van Fulco” heeft vervangen.

Als men zich de vraag wil stellen hoe dan de toevloed aan religieuzen kon opgevangen worden in de beperkte ruimte (bv. de kerk) uit de XIIIe eeuw, dan moet men niet enkel oog hebben voor de oprichting van de talrijke *grangiae*, maar eveneens voor de stichting vanuit de Duinen van twee abdijen. De eerste is Klommeres op de A (= Clairmarais, dép. Pas-de-Calais), waartoe stappen werden ondernomen door abt Fulco (1137, officiële opname bij Cîteaux 1140) en later, toen ten noorden van Brugge de abdij van Ter Doest werd opgericht (1175)¹¹².

De dorpsnederzetting moest eerst verdwijnen vooraleer men met de uitbouw van een nieuw, groots abdijskompleks kon starten in een site dat haar leefbaarheid had bewezen¹¹³. Volgens de opgravingen heeft het grote

(109) In 1128: *confluentibus hinc inde personis diversorum statuum cepit domus illa... proficere in abbatiam.*

(110) *Continuatio Clarimarsicensis Chronicae quae dicitur Hugonis de Sancto Victore*, ed. G. Waitz, MGH, SS, XXIV, p. 101. - De But, CCD, p. 38 geeft quasi identieke getallen, resp. 120 en 248 : hij situeert het „in de tijd van Niklaas” (1232-1253).

(111) De eerste vermelding van stenen betreft het abbatiaat van Elias (1189-1203) (CCD, p. 35).

(112) R. De Ganck & N. Huyghebaert, *Abbaye de Ter Doest à Lissewege, Monasticon belge*, III,2, 1966, p. 327.

(113) Het is maar vanaf het abbatiaat van Niklaas dat zowel de cijfers der monniken als der lekebroeders sterk de hoogte ingaan. Op basis van de cijfers van de But zijn er in 94 jaar (1138-1232) 129 monniken ingetreden en 253 konversen ; in de periode 1232-1296 of 64 jaar 344 monniken en 846 konversen. Nadien dalen de cijfers der monniken voelbaar, die der konversen onttellend (het gaat hier om een fenomeen dat zich in de hele Cisterciënserorde afspeelde) : bv. periode 1376-1406 : 27 professies tegen 61 overlijdens van monniken ; geen intrede en 29 overlijdens van lekebroeders). De bouw van de abdij heeft een ruime aantrekkingskracht uitgeoefend. Er bestond voor het eerst ruimte genoeg om aan de vraag te beantwoorden. Het is ook de periode trouwens waarin grote ontginningsactiviteit wordt ontplooid in Zeeland en de Vier Ambachten. In de periode 1138-1232 kan men de gemiddelde abdijsbevolking schatten op ca. 30 tot 40 monniken. Tot aan het abbatiaat van Walter (einde : 1189) is er een vrij grote evenredigheid tussen het aantal intreden van monniken en

abdijsgeheel uit de XIIIe eeuw, de plaats ingenomen van de dorpsnederzetting, die eigenlijk slechts werd teruggevonden aan de hand van het grafveld dat aan de rand gelegen was, en dat voor een deel werd verstoord door de aanleg van de gotische kerk. Misschien lagen geomorfologische redenen (men kan bv. aan watervoorraden denken)¹¹⁴ aan de basis van de kleine siteverschuiving. Een ander niet minder reëel argument is dat door eventuele verbouwing van de „kerk van Fulco”, het konventuele leven voor de duur van de werkzaamheden, en dat was heel lang, zou verstoord worden.

4. HET LOT VAN DE DORPSNEDERZETTING

Als de lezer met ons aanvaardt dat de dorpsnederzetting geen reliktgroep was, die zich in de vroege middeleeuwen verzette tegen Frankische invloeden en uiteindelijk door de Noormanneninvallen verdelgd werd, dan moet hij met ons ook trachten ze te situeren in een latere tijd en dus in een andere kontekst.

De Duinkerke 2-transgressie is geëindigd in de VIIIe eeuw, maar het site is gelegen op jonge duinen, die zich op verzande kreekgronden hebben gevormd. Dit kan men moeilijk voor de Xe eeuw situeren. Dit is dus geologisch de *terminus a quo* (*cfr. supra*). De *terminus ad quem* wordt bepaald door de bouw van het grote abdijkompleks in de XIIIe eeuw. Gezien de bestaansperiode van de nederzetting relatief kort was (maksimaal Xe-XIIIe eeuw) en het aantal opgegraven skeletten groot, kan men voorlopig de verdwijning van het dorp situeren in de XIIe eeuw door de nabijheid van de zg. abdij van Fulco, ofwel in het begin van de XIIIe eeuw, naarmate de nieuwe abdijgebouwen werden opgetrokken. Het feit dat de nieuwe abdijskerk een deel van het grafveld der nederzetting doorsnijdt, wijst er o.i. op dat men eerder voor de eerste oplossing moet opteren, in die zin, dat de monniken er geen bezwaar in zagen of konden zien om een kerkhof te verstoren; niet alleen een kerkhof trouwens, maar ook een gebouw, waarvan de sporen werden teruggevonden en dat zich temidden van de graven bevond¹¹⁵. Was het de oude kapel van de nederzetting? Waarschijnlijk wel. Het kan als zeker doorgaan dat haar lot gekoppeld was aan dat van de nederzetting. Is de latere abdijskerk misschien speciaal opgericht op die plek om de continuïteit te verzekeren van de

konversen: 97 tegen 118. Onder Elias komt er een duidelijke kentering ten gunste van de tweede groep (15 tegen 125). Veroorzaakte deze evolutie de bouw van een nieuw kompleks of waren het arbeidskrachten om de bouw te realiseren?

(114) De But, *CCD*, p. 8 zegt dat abt Pieter een waterleiding aanlegde die de verschillende abdijgebouwen van water voorzag, dit alvorens in 1214 met de nieuwe abdijsbouw te starten.

(115) Schittekat, *o.c.* - In het eerste deel van ons artikel werd er op gewezen dat zowel skeletten van mannen, vrouwen als kinderen werden gevonden. Spijtig werd de numerieke verhouding niet gepubliceerd. Dit zou toelaten af te leiden of eventueel dit grafveld nog gebruikt werd ten tijde van de nieuwe abdijs.

kultusplaats? Of was er gewoon een overweging van mikro-geografische aard om ze daar te bouwen?

Kunnen we nu op basis hiervan over gaan tot het beantwoorden van de vraag hoe de nederzetting tot stand kwam en hoe ze verdween. Daarbij werd getracht de nederzetting te zien in de ruimere kontekst van de strijd tussen mens, land en zee in het estuarium van de IJzer.

Om het ontstaan van de nederzetting in de tijd te situeren beschikt men eerst over de geologische, nadien over de historische kontekst. De eerste geeft als mogelijkheid : circa Xe eeuw. Voor de tweede kan men verwachten dat de dreiging der Noormannen een rol heeft gespeeld. In een gebied dat door de Noormannen werd belaagd en waar men tegen hen een verdedigingsgordel heeft opgebouwd, de zg. *castella recens facta* uit de late IXe eeuw, ziet men niet gemakkelijk een nederzetting tot stand komen ¹¹⁶. Men zou dus eerder het ontstaan plaatsen in de periode, die volgde op de Noormannendreiging, dus begin Xe eeuw.

Deze situering kan dan geconfirmeerd worden of misschien zelfs nog wat verlaat, wanneer we er rekening mee houden dat dorpen in de kustvlakte pas zijn vastgesteld vanaf de Xe eeuw¹¹⁷. Er moet natuurlijk mee rekening gehouden worden, dat deze datering gedetermineerd is door de zeldzame geschreven bronnen die zeker niet toelaten een globaal en tevens nauwkeurig beeld op te hangen.

Wat nu de rol van de Duinkerke 3 A-transgressie betreft, die zich in het IJzergebied voordeed in de periode 1014-1042 ¹¹⁸, zal men even bij haar belang voor de menselijke bewoning moeten stilstaan. Deze transgressie heeft niet de uitbreiding gekend die haar voorganger, de Duinkerke 2, in de vroege middeleeuwen had gehad. Een van de redenen daarvan, al is het zeker niet de voornaamste, was het ingrijpen van de mens. In het gebied dat ons interesseert nl. werd door het verbinden van een reeks kleinere, individuele dijken, de zg. Oude Zeedijk aangelegd, die de expansie van de zee in westelijke richting belette. Een analoge onderneming ten oosten van het IJzerestuarium was de Dijk van de Blankenbergse watering, die daar het binnenstromende water tegenhield.

Gedurende de transgressie (dus ca. 30 jaar lang, te verlengen met de nodige ontziltingstijd) is de bewoning in dat overstromingsgebied onmogelijk geweest, hetgeen impliceert dat de aldaar gevestigde mensen een toevlucht moesten zoeken op het omringende, maar drooggebleven gebied ¹¹⁹. Wanneer men deze vaststelling wil zien in het kader van het Duinendorp, dan blijven twee mogelijkheden open : ofwel is zijn ontstaan pas in de XIe eeuw te plaatsen, als een aantal families uit het overstroomde gebied

(116) H. Van Werveke, De oudste burchten aan de Vlaamse en Zeeuwse kust, *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Letteren*, XXVII, 1965, 1.

(117) Verhulst, *Landschap*, pp. 15-16.

(118) *Ib.*, pp. 17-20.

(119) Boterberge, *o.c.*, pp. 79-80 geeft een lijst van plaatsen in het Middelland die tijdens de transgressie niet meer worden vermeld en van andere in het Oudland, die tijdens de transgressie voor het eerst zijn vermeld.

zich op de duingronden komen vestigen, ofwel kan de bestaande nederzetting aangegroeid zijn door vluchtelingen. Beide mogelijkheden blijven open en zijn trouwens gelijkwaardig. Alleen impliceert het eerste geval (nl. door het aantal opgegraven skeletten te spreiden over een kortere tijd) een grotere immigratie en nederzetting ¹²⁰.

Het probleem van de opvallende kortschedeligheid van de bevolking in kwestie is dan nog open. De beperktheid van de gegevens zowel antropologisch (ander vergelijkingsmateriaal), als historisch laat hier nog geen antwoord toe. Dit impliceert echter niet, men mag er wel eens op wijzen, dat bestaande theorieën daarom juist zijn.

Kon deze nederzetting in haar levensnoodwendigheden voorzien? Zoet water is er, weliswaar niet altijd gemakkelijk, overal in de duinen aan te treffen. Voedsel was er eveneens te vinden in de zee en in de krekken. Daarenboven boden de nabije schorren de gelegenheid tot schapenteelt. Bescherming tegen invallers had de burcht van Veurne kunnen bieden, die speciaal met dat doel was opgetrokken, maar in deze tijd deden zich geen invallen meer voor.

Alle voorwaarden waren vervuld om het dorp leefbaar te maken en te houden. Verandering zou optreden nadat de Duinkerke 3A-transgressie was uitgewoed en nog later toen de paters zich vlakbij kwamen vestigen.

Inderdaad, naar het midden van de XIe eeuw toe is de transgressie beëindigd: het droogkomen van de hoogste gronden eerst, gevolgd door de verlanding van de krekken schiep de mogelijkheid voor de mens om stilaan weer het gebied in gebruik te nemen. Evident daarbij is dat schapenteelt de eerste activiteit was die in aanmerking kwam: het zijn de enige dieren in onze streken die zich kunnen voeden met een vegetatie op zilte grond. De oudste vermeldingen van menselijke okkupatie in het IJzerestuarius hebben dan ook alle betrekking op schaapsgronden of *bercariae* (ca 1060) ¹²¹. In de jaren daaropvolgend wordt er steeds meer menselijke aanwezigheid aangetroffen op het „aangroeiende land”. Dat veronderstelt echter de immigratie van een aantal lieden (waarschijnlijk niet zo talrijk, aangezien schapenteelt met weinig mensen kan bedreven worden) vanuit het Oudland naar het Middelland. Gezien er geen sporen zijn van immigratie op lange afstand, mag men aannemen, dat de immigranten uit de randzone van het Oudland stamden ¹²².

In die optiek is het dus niet onwaarschijnlijk dat de uitzwerming van mensen over het kleiner wordende IJzerestuarius een daling van het bevolkingsaantal heeft teweeg gebracht in het Duinendorp. Het verdwijnen ervan heeft deze aktie evenwel niet voor gevolg gehad. Nochtans zou men geneigd zijn iets dergelijks af te leiden uit de stilte in de bronnen, meer

(120) De C-14 resultaten voor de „kapel van het kerkhof” geeft 870 ± 140 . Dit betekent dus dat het hout kan stammen uit de periode begin VIIe - begin Xe eeuw. We dienen hier echter de waarde van het getal te relativiseren, omwille van de kostbaarheid van het hout; herbruik was frekwent. De datering geeft dus een aanduiding voor de ouderdom van het hout, niet van het gebouw.

(121) Zie tabel bij Boterberge, *o.c.*, p. 93.

(122) Verhulst, *Landschap*, p. 19.

bepaald de oorkonden van de latere Ten Duinenabdij, a.g. deze nederzetting. Er is vooral de grafelijke oorkonde van 1129, waarbij Diederik van de Elzas o.a. een schenking doet *de terra dunarum que juris nostri est eisdem concedimus et confirmamus quocumque propriis aratris colere ad suos usus voluerint, et quantum ad pascua suarum bestiarum opus habuerint, una cum illa quam modo inhabitant*¹²³. Het duin waarop Fulco het jaar voordien zijn houten kerk had opgetrokken wordt dus bezit van de monniken. Van het dorp dat zich enkele tientallen meter verder uitstreckte is geen sprake. Het zou verkeerd zijn uit het stilzwijgen het afsterven van het dorp af te leiden. Inderdaad het dorp hoefde slechts vermeld te worden als het formeel en onmiddellijk bezit zou geworden zijn van de monniken, maar dat is niet het geval. Het moest al evenmin vermeld worden om de abdij te lokaliseren, want enige twijfel omtrent het duin *quam modo inhabitant* kon er al evenmin zijn.

Nochtans zat in deze oorkonde een uiterst zware bedreiging voor het dorp, want „zoveel duin werd eigendom van de monniken als ze nodig hadden voor eigen bewerking en het weiden van hun dieren”, met andere woorden, zoveel als ze zelf wilden. Het gevolg was dat ze wel geneigd konden zijn om de dorpsnederzetting te likwideren. Rechtstreeks of onrechtstreeks lag dus de bevestiging in 1128 en de grafelijke schenking van 1129 aan de basis van het einde der nederzetting. We bedoelen daarmee niet dat fysische dwang werd uitgeoefend op de bewoners om hun huizen te verlaten. Wel kan men veronderstellen dat de nederzetting gemanipuleerd is geworden en ingeschakeld in de grote realisaties van de abdij. Hoe zien we dat?

Door hoger vermelde oorkonde (1129) werden ook een veertigtal gemeten geschonken, die, naar latere aanduidingen, de kern vormden van het Hemmegoed op het grondgebied van Ramskapelle. Een halve eeuw later, in 1184, is dat goed al aangegroeid tot een kompleks van 758 gemeten (= 353 ha). Nog dichterbij de abdij was Ten Duinen sinds 1142 in het bezit gekomen van een ander goed, de Allaertshuizen te Wulpen; het besloeg een oppervlakte van 402 gemeten (= 188 ha) in 1184 en circa 700 in 1246. Andere uitbatingscentra, alle in de omgeving van de abdij, maar niet noodzakelijk in het Middelland waren o.a. ten Bogaarde te Koksijde, Sinte bij Duinkerke en het Moerhof te Adinkerke¹²⁴, evenals de nederzetting waaruit de abdij van Klommeres is ontstaan.

Het is duidelijk dat voor het in bedrijf nemen van deze gronden waarbij het gewoon bewerken niet volstond, maar waarbij men een ganse infrastructuur moest uitbouwen (aanleg van wateringen, dijken enz.), het werk van de konversen bezwaarlijk kon volstaan hebben. De cijfers, die de But geeft, tonen immers aan dat een belangrijk aantal konversen slechts is ingetreden in de tijd van abt Elias, dus aan het einde van de twaalfde eeuw, toen men juist de exploitatie ging aanvatten van gronden in Zeeland en de Vier Ambachten. Bij een relatief beperkt aantal lekebroeders moet men wel aanvaarden dat andere arbeidskrachten mee de polders hebben aan-

(123) CCD, nr. XXXIII, pp. 158-9.

(124) Ze staan beschreven en getekend in het „Register generael” (1709) op het Archief van het Groot Seminarie te Brugge.

gelegd¹²⁵. Het Duinendorp kan dus een geschikt rekruteringssterrein geweest zijn voor arbeidskrachten betrokken in de ontginning van de kustvlakte. Het hoeft trouwens niet enkel op abdijgronden geweest te zijn dat de Duinbewoners een toekomst konden opbouwen. Andere kerkelijke instellingen zoals de Sint-Niklaasabdij te Veurne of grote privé-ondernemers hebben eveneens meegewerkt aan de vruchtbaar-making van de IJzer-delta¹²⁶. Ook daarvoor werden plaatselijke arbeidskrachten gerekruteerd.

Het vermoeden kan dan ook geformuleerd worden, dat na een zekere bevolkingsafname door het terugtrekken van de zee en de vorming van schorren, een groter aantal dorpelingen weggetrokken zijn als gevolg van de ontginningsactiviteit van de abdij vanaf 1128. Deze beweging moet zich nog geaksentueerd hebben wanneer in 1138 de monniken Cisterciënsers werden en geïntegreerd geraakten in een sterker ideologisch gegrondvest economisch systeem. Men bedenke daarbij dat de uitbreiding van de abdij ook de druk op de dorpsnederzetting heeft doen toenemen. Daarenboven kan zelfs verondersteld worden dat de oprichting van enkele havensteden op de nieuwe kustlijn, en voornamelijk dan het nabijgelegen Nieuwpoort, in 1163, de doodsteek heeft betekend voor het aan ontvolking onderhevige dorp¹²⁷. Hier konden de nieuwe stedelingen een wettelijke en economische status bereiken, die die der landbouwers overtrof¹²⁸.

Rezumeren we deze paragraaf. Er was de druk van de monniken om het *solitudo*-ideaal, die hun eremitische en Cisterciënservoorgangers hadden geponeerd, niet alleen in de geest, maar ook in de ruimte te realiseren. In de tweede plaats schonk het terugtrekken der zee en de ontginning die er op volgde, aan bewoners uit de dorpen van het Oudland de kans om in nieuwe en betere omstandigheden, hoe hard ook, te gaan leven. Deze beide factoren met hun identiek resultaat — emigratie — zullen de ontvolking van het Duinendorp verwezenlijkt hebben.

De *solitudo* van de Cisterciënsers was verwezenlijkt. Ten Duinen had de voorschriften en idealen van de orde in praktijk gebracht.

Twee problemen zijn nog niet aan de orde gekomen. Laten we ze nu belichten en beantwoorden. Het eerste probleem is dat van de naam van de nederzetting.

Wanneer er een dorp bestond op de plaats waar de grote abdij werd gebouwd, komt het dan niet voor in een of andere tekst? Het antwoord moet hier negatief blijven. Noch in de oorkonde van 1128 van bisschop Jan i.v.m. de wijding van de kapel van Fulco¹²⁹, noch in de ongeveer

(125) Het woord polder komt trouwens voor het eerst voor in een oorkonde voor de Duinen (CGD, nr. CCCLII, p. 443, waarschijnlijk uit 1142): *Sudbpolra*. Deze oorkonde spreekt van de zware arbeid die het ontginnen betekende.

(126) Boterberge, *o.c.*, pp. 105-112. - Verhulst, *Landschap*, p. 21.

(127) A. Verhulst, Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace, comte de Flandre: la fondation de Gravelines (1163), *Cahiers de Civilisation médiévale*, X, 1, 1967, pp. 27-8.

(128) Cf. de keure van Filips van de Elzas, verleend bij de stichting van Nieuwpoort (ed. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Nieuport*, Brussel, 1901, nr. 2, pp. 142-148).

(129) Veurne, Sinte-Walburga, *Liber privilegiorum*, f° 19 v-20 r.

gelijktijdige grafelijke oorkonden wordt over een dorp gerept. Was dit echter nodig? Zeker niet in het eerste geval, waarbij enkel de wederzijdse rechten van het O.L.V.kapittel en de jonge abdij werden geregeld. De plaats wordt enkel omschreven als „*in dunis Furnensibus*”. In de grafelijke oorkonden is het ontbreken van enige aanduiding vanuit een moderne optiek minder te verklaren, niet zozeer echter vanuit middeleeuwse.

De schenking van „zoveel duingrond als de monniken bebouwen” kan even goed slaan op bewerkte als op onbewerkte grond; als de bewoners geen eigendomsrechten konden doen gelden op de grond — en dat was hier het geval — dan konden ze ook gewoon onvermeld gelaten worden in een oorkonde, waarvan het juist de bedoeling was eigendomsrechten vast te leggen. Ook in deze dokumenten wordt het site nooit anders aangeduid dan als „*dunae*”. Het is derhalve niet uitgesloten dat het dorp zelf aangeduid werd als de „Duinen”, zodat de abdijsnaam „O.L.V. ten Duinen” tenslotte slechts een ontlening is. Bewijsbaar is dit echter niet.

Wel moet men er nog bij bedenken dat in de kustvlakte dorpen hebben bestaan waarvan we wel de naam en niet het site kennen; het geval „Ten Duinen” (als dorp ook maar toevallig ontdekt door het opgraven van de abdij) is een voorbeeld van het tegenovergestelde.

Het tweede probleem hangt vast aan het eerste. Wanneer er een kerkhof wordt teruggevonden van enkele honderden skeletten, en dit kerkhof dateert uit de Xe-XIe eeuw, moet er dan een parochie geweest zijn? In kerkrechtelijke kontekst behoren begrafenisrechten slechts toe aan parochiekerken, die trouwens zeer strikt over de toepassing waakten.

De oudste gegevens in verband met de parochiale situatie vindt men in de reeds geciteerde oorkonde van de bisschop van Terwaan van 1128: de kapel van Fulco ligt *in parochia ipsorum* (= de kanunniken van O.L.V.). Al is deze zinsnede voor twee verklaringen vatbaar, nl. „in de parochie van O.L.V.” of „in een parochie, waarover de kanunniken het patronaatsrecht uitoefenden”, toch menen we uit de kontekst te kunnen afleiden dat enkel de eerste verklaring kan weerhouden worden. Dit impliceert meteen dat het dorp gelegen was binnen het parochiale gebied van O.L.V.

De kerkelijke situatie in Veurne was in die tijd wel zeer ingewikkeld omdat er twee parochies waren, te weten: O.L.V.-Binnenburg en Sint-Niklaas-Buitenburg. Kort voordien nu, nl. in 1120 had bisschop Jan aan enkele reguliere kanunniken de Sint-Niklaaskerk geschonken om er een abdij te installeren¹³⁰. Ook de afhankelijkheden, de kapellen van Sint-Denijs (te Veurne) en Sint-Niklaas (te Pervijze) gingen in het bezit van de nieuwe abdij over. De sekuliere kanunniken van O.L.V. hebben hierin een bedreiging gezien, want zij beschikten over de tienden in de Buitenburg-parochie, en vreesden waarschijnlijk de bisschop, die een bekend voorstander was der nieuwe religieuze bewegingen binnen zijn bisdom. In de bulle van 1121, reeds geciteerd, wordt het tiendenbezit van O.L.V. door

(130) F. V[an de Putte] - C. C[arton], *Chronicon et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis*, Brugge, 1843, pp. 53-54. - N. Huyghebaert & H. Aneca, *Abbaye de Saint-Nicolas à Furnes, Monasticon Belge, III. Flandre occidentale*, 3, Luik, 1974, pp. 593-4, suggereren dat het reguliere kapittel ontstaan is door afsplitsing van het sekuliere O.L.V. kapittel.

de paus gekonfirmeerd en wel in zeven parochies : Binnenburg, Buitenburg, Wulpen, Oost-Duinkerke, Ramskapelle, *Ingericapella* en Pervijze ¹³¹. De schrik van het O.L.V. kapittel schijnt niet zonder reden geweest te zijn, want de opvolger van bisschop Jan, Milo, schonk in 1125 de *altaria* van Wulpen, Oost-Duinkerke en Ramskapelle, zodat ook in die dorpen de beide Veurnse instellingen beschikten over elkaar aanvullende kerkelijke rechten en inkomsten ¹³².

Uit het voorafgaande kan men afleiden dat het gebied van het Duinendorp niet behoorde tot het territorium van de parochie Buitenburg (want anders zouden het de regulieren van Sint-Niklaas en niet de sekulieren van O.L.V. geweest zijn, die de vestiging van een *capella* aan Fulco toestonden). Het behoorde dus toe aan de parochie Binnenburg (*in parochia ipsorum*), ondanks de ekscentrische ligging. Misschien heeft de Schipgat-kreek iets met de begrenzing te maken.

Het voorafgaande bewijst wel dat het dorp in de duinen geen parochie vormde, maar verklaart nog niet dat er toch begraven werd.

Men zal een antwoord vinden als men zich niet blind staart op de juridische norm : geen begrafenisrecht zonder parochie. De realiteit was veel gekompliceerder, zeker in die gebieden waar de bevolking niet stabiel was. Nieuwe nederzettingen ontstonden, kilometers ver van de parochiekerk. Dat er naar een zekere autonomie werd gestreefd (ofwel door de heer ofwel door de bevolking, uit juridische of praktische overwegingen) is normaal. Deze bedenking van algemene aard wordt bevestigd door de bronnen : de oorkonde van 1120 waarbij de Sint-Niklaaskerk in handen kwam van de reguliere kanunniken, vermeldt Sint-Denijs en Pervijze als *capellae*, zijnde *appendiciae* van Buitenburg. *Sensu stricto* bezaten deze kapellen dus geen parochiale rechten (dus geen begrafenisrecht). In 1121 echter krijgen de kanunniken van O.L.V. hun tienden bevestigd door de paus in zeven parochies, w.o. alleszins Pervijze, terwijl misschien *Ingericapella* met Sint-Denijs moet vereenzelvigd worden. In een bulle van 1124 voor Sint-Niklaas is er opnieuw sprake van *kapellen*, en dat blijft zo de XIIe eeuw door ¹³³. O.L.V. heeft er belang in gezien om de status van enkele kerken, waar ze haar rechten bedreigd voelde, hoger voor te stellen. Sint-Niklaas, dat veilig gesteund was door de bisschoppen, hoefde dat niet te doen. Nochtans kon men voor zo een overdrijving toch maar enige kans op geloofwaardigheid verwachten, wanneer aan parochies voorbehouden activiteiten — zoals begravenissen — er wel degelijk werden uitgevoerd. Waar geen be-

(131) Een onbekend afschrift van deze bulle werd ontdekt door Z.E.P. N. Huyghebaert; de tekst wijkt hier en daar af. We laten aan hem over te verbeteren wat nodig schijnt, i.v.m. onze konklusies over de parochiale structuur van Veurne.

(132) *Ib.*, p. 56. - Uit het parallelisme in het bezit kan men misschien afleiden dat *Ingericapella* en *capella Sancti Dyonisii* hetzelfde zijn, de eerste echter als plaatsnaam bedoeld en genoemd naar de stichter, de tweede eerder als gebouw en genoemd naar de patroonheilige. Het bezit van de tienden door O.L.V. en het wegschenken van *altaria* door de bisschop i.v.m. dezelfde kerken, maakt het duidelijk dat slechts kort voordien een einde kwam aan het *Eigenkirchen*-systeem. Dit zou verdienen grondig onderzocht te worden.

(133) *Ib.*, pp. 54-56; pp. 71-74 (1190); zelfs nog p. 74-77 (1236).

dreiging heerste, nl. in verband met de Binnenburgparochie waar Sint-Niklaas helemaal niets te maken had, moest O.L.V. de status van de bestaande kapel in de Duinen niet overtuilen, integendeel, het was opportuener ze in dat geval gewoon te verzwijgen¹³⁴. Daarom wordt een kapel in de bronnen niet vermeld. Dat ze er was, en ook begrafenisactiviteiten ontloopte, is onloochenbaar. Een diskrepantie tussen archeologie en geschreven bronnen is dus slechts schijn.

IV. BESLUIT

Het grafveld, dat door de opgravingen van de Duinenabdij werd bloot gelegd, heeft geen bewijzen geleverd voor een vroegmiddeleeuwse, d.i. een merovingische datering. De geologische kontekst van het site toont zelfs onomstootbaar aan dat zo een veronderstelling niet vol te houden is: het Duinendorp moet alleszins dateren van na de Duinkerke 2-transgressie. Deze eindigde in de VIIIe eeuw, maar de nederzetting was maar mogelijk na de verzanding van het krekensysteem en de vorming van een duinengordel erop. Deze vaststellingen worden trouwens ook pedologisch gekonfirmeerd.

In het licht hiervan moest ook historisch uitgekeken worden naar een nieuwe interpretatie, vnl. in verband met het verdwijnen van het dorp en het verschijnen van de abdij.

Na een onderzoek a.g. de waarde van de historische bronnen, waarbij het bestaan van een oude *Fundatio*-vertelling moest verondersteld worden, werd in twee parallele paragrafen de spirituële en materiële evolutie geschetst van de religieuze nederzetting: eerst een kluis, gelegen langsheen de Schipgatkreek, nadien verplaatst vlak bij een dorp in de duinen. Deze verplaatsing liep parallel met de stabilisatie van de religieuze onderneming: de overgang van kluis naar abdij, die, na een tijd de reformatorische opvatting van de Benediktijnerregel volgens Savigny te hebben gevolgd, overging naar Cîteaux. Dit gebeurde op een ogenblik dat Sint-Bernardus' invloed in onze gewesten vorm begon te krijgen.

Hoe het dorp in de duinen ontstond en verdween kan men slechts hypothetisch benaderen; wel is het zeker dat het moet gezien worden in functie van de verschillende trans- en regressiefasen van de zee. Waarschijnlijk is het ontstaan in de Xe eeuw, nadat een jong duin zich had gevormd op een verzand kreekgebied. De nederzetting kan aangegroeid zijn door vluchtelingen, die hun gronden in de eerste helft der XIe eeuw door de Duinkerke 3 A-transgressie overspoeld zagen. Het terugtrekken der zee kan al in de tweede helft van die eeuw geleid hebben tot bevol-

(134) De stijl van de oorkonde van 1128 wijst op een stugge houding van de kanunniken („ne ipsi (= Dunenses)... ultra quam modo eis concessum sit... sibi vindicare presumant"). De druk van bisschop Jan is hier merkbaar, de terughoudendheid van O.L.V. begrijpelijk: naast de concurrentie van Sint-Niklaas in 1120, daagt nu weer een nieuw gevaar op. De uitdrukking „rogatu canonicorum ecclesie Furnensis Sanctae Mariae" in dezelfde oorkonde is dan ook maar een frase.

kingsdaling. Dit kan op grotere schaal plaatsgegrepen hebben toen het IJzerestuarium niet alleen meer voor schapenteelt maar ook voor akkerbouw geschikt werd en op grote schaal bedijkt en ingepolderd werd. Een der promotors dezer landname was juist de abdij van Ten Duinen, en wel sinds het tweede kwart van de XIIe eeuw. De stadsstichtingen in de daaropvolgende jaren kunnen een definitief einde gesteld hebben aan het bestaan van het dorp, waarvan de bewoners elders in betere voorwaarden konden leven. Deze beweging werd gestimuleerd door de abdij die zich sinds 1128 aan de rand van de nederzetting was gaan vestigen : de dorpelingen konden arbeidskrachten worden op de nieuw ontgonnen abdijgronden van het Oud- en het Middelland. Op die manier kon de abdij zelf spiritueel en geografisch het ideaal van de *solitudo* waar maken. De bouw van het grote abdijkompleks (XIIIe eeuw) op de plaats van de dorpsnederzetting wiste elke herinnering eraan uit. Slechts de opgravingen, sinds een kwart eeuw aan de gang, brachten haar terug aan het licht ¹³⁵.

(135) We danken van harte Prof. Dr. J. Ameryckx, Dr. C. Verbruggen en Drs. F. Verhaeghe voor hun vriendelijke hulp bij het onderzoek en de redactie. Ook willen we speciaal benadrukken dat de h. P. Schittekat, conservator der Duinenabdij, zijn steun aan het onderzoek heeft verleend, ondanks de polemische toon, die ons artikel had kunnen krijgen.

Résumé

Les fouilles de l'abbaye des Dunes à Coxyde qui se poursuivent depuis 1949 ont révélé non seulement une grande partie du complexe monastique du XIIIe siècle, mais aussi une importante nécropole comprenant exclusivement des tombes à inhumation, qui avait été particulièrement perturbée lors de la construction de l'église abbatiale.

Des anthropologues, se fondant sur des critères purement anthropologiques, ont soutenu la thèse qu'il s'agirait des tombes d'une population brachycéphale d'origine gallo-romaine qui se serait maintenu sur une île pendant toute la durée de la transgression dunkerquienne 2 (IVe - VIIIe siècle) et qui aurait été anéantie lors des invasions normandes du IXe siècle. Cette théorie doit être entièrement rejetée.

En effet, les très rares trouvailles archéologiques provenant de la nécropole s'opposent à une telle datation : d'une part les objets attribués à l'époque mérovingienne datent d'une époque plus tardive, tandis que les quelques vestiges gallo-romains ne se trouvaient pas in situ mais avaient été rejetés à cette place par la transgression marine. En outre, les données de la géologie permettent de conclure qu'il est impossible qu'un habitat humain ait existé à cet endroit à l'époque mérovingienne : en effet, l'endroit se trouvait en plein dans la zone d'invasion de la transgression dunkerquienne 2, qui transforma le site en une zone d'érosion (système de criques). L'habitation humaine ne redevint possible qu'à partir du moment où les dunes se sont formées sur les criques ensablées, un phénomène qu'on ne peut pas dater avant le Xe siècle. C'est alors seulement qu'un village, dont la nécropole nous révèle l'existence mais qui n'est mentionné dans aucune source écrite, a pu être fondé. Sa disparition, qu'on peut situer certainement au XIIe siècle, s'explique par l'expansion de l'abbaye cistercienne, qui pouvait réaliser de la sorte son idéal de solitudo. D'autre part la population du village abandonné pouvait construire un nouvel avenir sur les terres neuves laissées au défrichement et à la culture à la fin de la transgression dunkerquienne 3A.

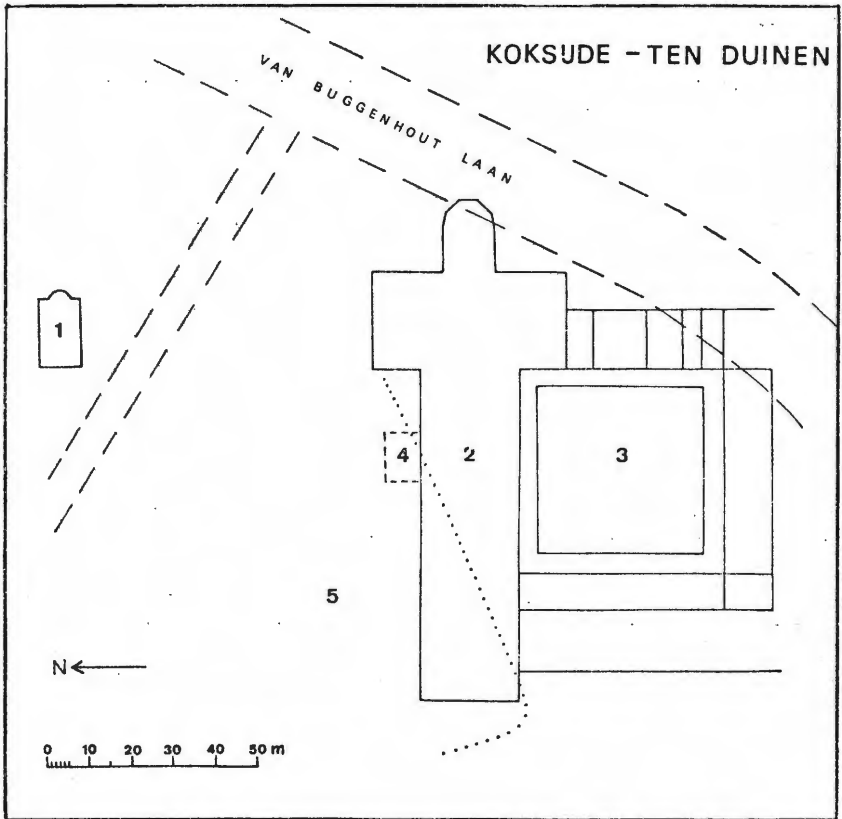

FIG. 1: Vereenvoudigd grondplan van de abdij Ten Duinen, naar P.A. Dubois, *L'abbaye des Dunes à Coxyde, Hand. Verbond Geschied. en Oudh. Kringen van België*, 35e Congres, 1953, II, p. 144, pl. I.

Legende: 1. St.-Laurentiuskapel; 2. Abdijkerk (XIIIe eeuw); 3. Kloosterpand; 4. Maeskapel (XIVe eeuw); 5. Begraafplaats (... : zuidelijke grens).

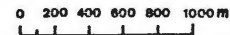
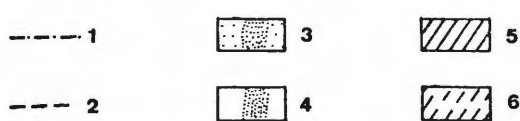
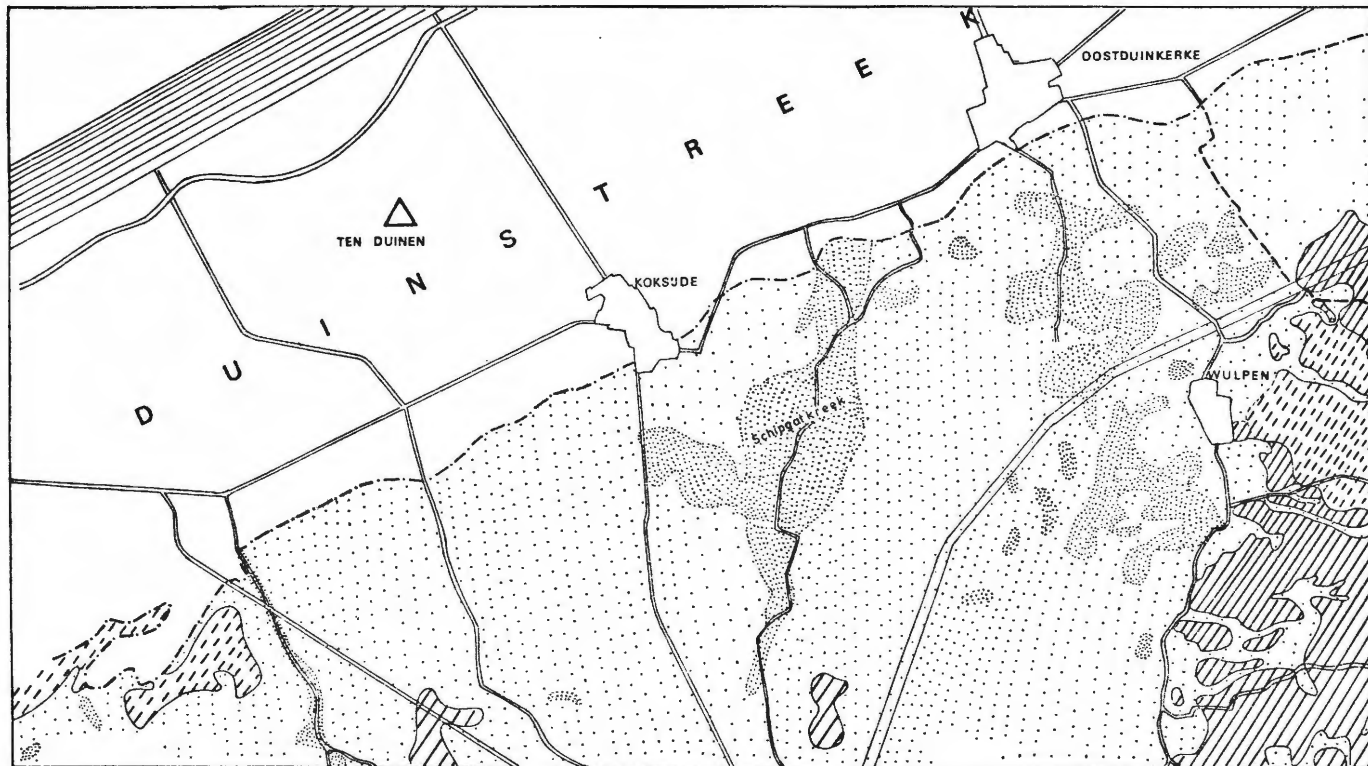

FIG. 2: Vereenvoudigde bodemkaart van de streek Koksijde - Oostduinkerke - Wulpen (naar bodemkaart kaartblad Oostduinkerke 35E).

Legende: 1. Grens tussen Duinstreek en Polderstreek; 2. Grens tussen Oudland en Middelland; 3. Kreeksysteem behorend tot het inbraakgebied van de Duinkerke 2-transgressie; 4. Kreekruggronden van het type A1, A2 en A3; 5. Poelgronden (Oudland) en overdekte poelgronden (Middelland); 6. Overdekte waddegronden.